

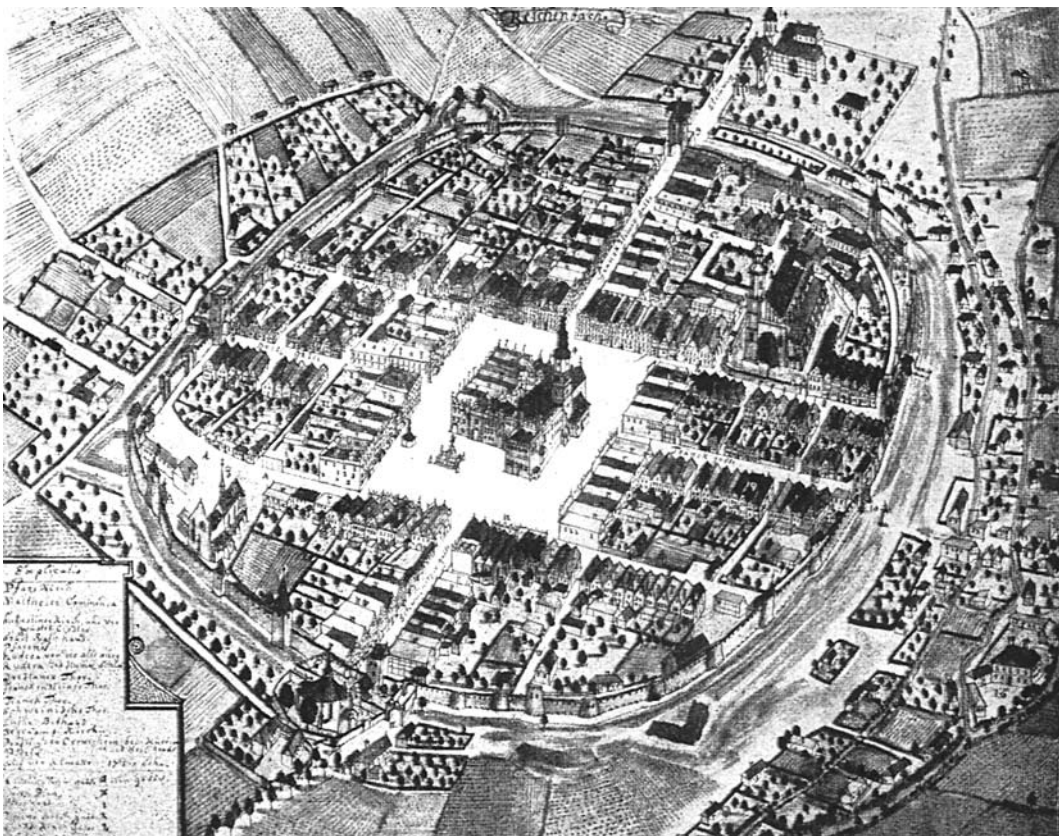
ERRATA

Poniższą erratę przygotowaliśmy również w formie całych kolumn z wprowadzonymi zmianami. Umożliwia to wymianę kart książki.

Tak przygotowana errata znajduje się na naszej stronie internetowej: www.i-bis.com.pl do samodzielnego wydrukowania. Może być również dostarczona Państwu w postaci wydrukowanych kart. W tej sprawie prosimy kontaktować się z Wydawnictwem – tel. 071/342 25 17, e-mail: i-bis@i-bis.com.pl

Str.	Wiersz	JEST	WINNO BYĆ
156		wymieniono ilustrację dolną	
440	pkt 6	brakujący tekst od str. 439	-wych., przych. lek., pog. rat., lecznica dla zwierząt., Ośr. Kult. i Sportu, OSiR, obiekty sport. i rekr., zróżnicowana baza nocl. i gastr., GS, stacja benz., Muzeum Ślązańskie, Muzeum Gazownictwa. Miasto jest siedzibą 2 par. rzymsko-kat., przy ul. Słonecznej jest kość. Zielonoświątkowców, a przy ul. Polnej 3 mieści się dom zakonny ss. elżbietanek. 6. Podnóża Ślęży były zasiedlone od najd. czasów, osadnictwo na terenie samej S. pojawiło się późn. Najst. potw. jego ślady odnoszą się do neol. Z okresu kult. amfor kulistych zachowały się ślady osady na zboczach Ślęży dat. na II tys. p.n.e., potem istniała w S. osada kult. cer. sznurowej. Z okresu kult. łuz. pochodzi cmentarzysko w S. i osada pod.
453	w. 21, kol. pr.	Theodora Körna	Theodora Körnera
514	pkt 2, w. 13	Do 1291 miasto w ks. świdn.	Do 1290 miasto w ks. wrocł.
521	w. 4, kol. l.	mur. dominikanów, ale w 1311 r. przeniósł ich	mur. dominikanów, ale w 1311 r. ks. Bernard przeniósł ich
525		wymieniono ilustrację	
528	ilustracje – w podpisach	KOŚC. ŚW. ANTONIEGO	KOŚC. ŚW. JÓZEFA
536	ilustracje: grn. lewa dln. lewa dln. prawa	ŚWIDNICA. D. ZESPÓŁ ZAMKU. W GŁĘBI KOŚC. ŚW. BARBARY <i>fol. M. Staffa</i> ŚWIDNICA. BASTEJA PRZY KOŚC. ŚW. BARBARY <i>fol. M. Staffa</i> ŚWIDNICA. RZUT KOŚC. ŚW. BARBARY I BASTEI <i>wg: Hanulanka...</i>	ŚWIDNICA. KOŚC. ZIELONOŚWIATKOWCÓW (D. ZESPÓŁ ZAMKU) <i>fol. M. Staffa</i> ŚWIDNICA. BASTEJA PRZY KOŚC. ŚW. BARBARY <i>fol. M. Staffa</i> ŚWIDNICA. RZUT KOŚC. ŚW. BARBARY (OB. KLUB NOT) <i>wg: Hanulanka...</i>
537	ilustracja dln. lewa	ŚWIDNICA. KINO PRZY UL. KS. AGNIESZKI (D. KOŚC.) <i>fol. M. Staffa</i>	ŚWIDNICA. D. DOM SPOTKAŃ PAR. EWANG.-AUGSB., POTEM ZAKŁ. DOM KULT. <i>fol. M. Staffa</i>
538	w. 17, kol. pr.	Od 1820 działała szkoła wyższa dla dziewcząt prowadzona przez urszulanki (z przerwą), od 1920 r. przekształcona w liceum.	Od 1820 działała pensja dla dziewcząt prowadzona przez urszulanki (z przerwą), zamieniona potem na szkołę, a od 1920 r. przekształcona w liceum.
538	w. 25, kol. pr.	tyg. <i>Schweidnitz Bote</i>	tyg. <i>Schweidnitzer Bote</i>
539	w. 4, kol. l.	dziennik <i>Schweidnitz Zeitung</i>	dziennik <i>Schweidnitzer Zeitung</i>
541	w. 21, kol. pr.	i zbud. nowe kość.: MB Królowej Pokoju	i zbud. nowy kość.: MB Królowej Polski
541	w. 24, kol. pr.	znacznie mniej ciekawy kość.	znacznie mniej ciekawy jest kość.
548	w. 39, kol. pr.	C. Kolistschky'ego	C. Kolitschky'ego

550	w. 9, kol. pr.	kości. św. Antoniego	kości. NMP Niepok. Pocz.
550	w. 18, kol. pr.	przejął go Kości. Polsko-Kat.	przejął go Kości. Polsko-Kat., nadając wezw. św. Antoniego.
551	w. 3, kol. l.	dom kult. z salą widowiskowo-kinową.	dom kult. z salą widowiskowo-kinową i dom spotkań par. ewang.-augsb.
551	w. 22, kol. l.	fragm. muru przy ul. Zamkowej (koło bastei).	fragm. muru u zbiegu ul. Muzealnej i Basztowej (koło bastei).
552	w. 24, kol. pr.	zespół koszarowy z XIX/XX w.	zespół pokoszarowy z XIX/XX w.
553	ilustracja grn. lewa grn. prawa	ŚWIDNICA. WIEŻA WIDOKOWA W PARKU MŁODZIEŻOWYM <i>fol. M. Staffa</i> ŚWIDNICA. FONTANNA U STÓP WIEŻY WIDOKOWEJ <i>fol. M. Staffa</i>	ŚWIDNICA. ALTANA W PARKU MŁODZIEŻOWYM <i>fol. M. Staffa</i> ŚWIDNICA. FONTANNA U STÓP ALTANY <i>fol. M. Staffa</i>
553	w. 27, kol. l.	– bud. adm. przy Al. Niepodległości 11/13	– bud. przy Al. Niepodległości 11/13
554	w. 9, kol. l.	– LO przy ul. Budowlanej 7	– Zespół Szkół Zawodowych przy ul. Budowlanej 7
554	w. 22, kol. pr.	– zespół 10 obiektów zakł. ELMOT	– zespół obiektów zakł. ELMOT
559	ilustracja dln. lewa	ŚWIDNICA. NAROŻNIK UL. TRAUGUTTA I WAŁBRZYSKIEJ <i>fol. M. Staffa</i>	ŚWIDNICA. NAROŻNIK UL. LELEWELA I WAŁBRZYSKIEJ <i>fol. M. Staffa</i>
562	ilustracja grn. prawa	ŚWIDNICA. APTEKA „POD WOŁAMI” PRZY PL. WOLNOŚCI <i>fol. M. Staffa</i>	ŚWIDNICA. APTEKA „POD BYKAMI” PRZY PL. WOLNOŚCI <i>fol. M. Staffa</i>

DZIERŻONIÓW. WIDOK MIASTA Z 1798 R.

min. odsetek ludn. zawodowo czynnej, gł. na dalekich peryferiach, rozwija się natomiast ogrodnictwo i prod. specj. D. ma natomiast zaplecze techn. dla prod. rolniej, m.in. GS, Handl. RSP „Rolnik”, młyn i wytw. pasz.

D. stanowi ważny węzeł komunikacji drogowej. Krzyżują się tu szosy: Nr 384 z → Łagiewnik do Nowej Rudy i Nr 382 ze Świdnicy do Ząbkowic Śl. oraz wychodzi szosa Nr 382 do Wałbrzycha, a także lokalne szosy do Niemczy, → Mościska, → Kiełczyna, → Lutomi przez → Piskorzów i Jugowa przez Pieszyce. D. był także węzłem kol., ale po likw. linii przez Bielawę i Pieszyce pozostała tylko linia ze Świdnicy do Ząbkowic Śl. W mieście jest dworzec kol. i autobusowy, a był jeszcze przystanek D. Dln. Na terenie D. jest też przystanek Piława Dln. Miasto ma rozwiniętą sieć miejskich linii autobusowych, które obsługują całą aglomerację, docierając nawet do Niemczy.

Miasto jest ośr. adm.-uśl., siedzibą starostwa, Urzędu Miejskiego i Urzędu Gminy oraz związanych z nimi instytucji i organizacji. Bogato rozbud. jest sieć handl.-uśl. oraz infrastruktura komunalna i społ. Są m.in.: poczty, straż poż., policja, straż miejska, szpital, pog. rat., przych. lek., ośr. zdr., lecznice zwierząt, żłobki, apteki, biblioteki, Dzierż. Ośr. Kult., kino, Pow. Centrum Kult. Sportu i Tu-

ryst., Tow. Mił. Dzierż., OSiR, obiekty sport. i rekr., banki, biura podróży, stacje benz., warsztaty napr. samochodów, hotele, bary, kaw., restauracje. Miasto jest ośr. szkolnictwa, działa kilka szkół podst., gimnazjów, Licea Ogólnokszt., szkoła muz., Zespół Szkół Ekon., Zespół Szkół Zaw. Jest TV kablowa, ukazuje się prasa lokalna. D. jest siedzibą 2 dekanatów kośc. rzymsko-kat. z 5 par. na terenie miasta. Mają tu swoje domy zgromadzenia ss. salezjanek przy ul. Spacerowej 2 i ss. elżbietanek przy ul. Słowiańskiej 3. Przy ul. Świdnickiej 33 mieści się zbór kośc. Zielonoświątkowców, a przy ul. Dąszyńskiego 20 par. ewang.

Miasto nadal pozostaje poważnym ośr. przem., chociaż większość dużych i znanych d. zakł. została zlikw., sprywatyzowana lub podzielona. Działają tu m.in. „Centrozap-Delfa” prod. kształtki wodociągowe, Zakł. Mech. Urządzeń Gór. „Dezam” prod. m.in. przenośniki, pompy, regały, urządzenia transp., „Cersit” i in. Największe niegdyś i najbardziej znane Zakł. Radiowe „Diora” zachowały się tylko w szcztątkowej formie. Rozwija się natomiast wiele drobnych firm prod. i handl., m.in. dzięki powstaniu podstrefy Wałbrz. Strefy Ekon. W okresie rozkwitu przem. wokół D., szczególnie od pn. i w mniejszym stopniu od wsch. powstało szereg dużych osiedli mieszk. Do największych należą:

DZIERŻONIÓW NA TLE MASYWU ŚLĘŻY fot. M. Staffa

Jasne, Kolorowe, Błękitne, Słoneczne czy Struga, a z najnowszych: Tęczowe i Zielone.

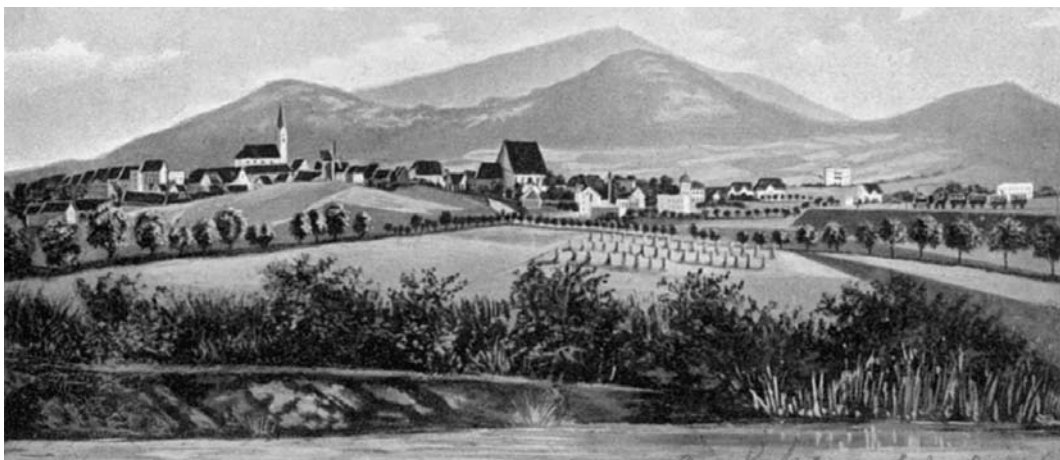
6. Pocz. miasta nie są udokum. Istnieje hipoteza, że już w poł. XII w. miał tu istnieć gród w rejonie ob. kośc. par. U jego stóp rozwijała się osada (być może późn. Sobieszyn) oraz druga (d. Dln.), ale nie ma na to przekonujących dowodów. Za pewne uznaje się, że dopiero w poł. XIII w. lok. miasto, być może nawet na surowym korzeniu, a za zał. uważany jest ks. wrocł. Henryk III Biały. W 1250 r. jeszcze wzm. był sołtys Henricus, natomiast w 1252 r. wzm. kośc. par. i proboszcza Heinricusa, a w 1262 r. już wym. wójta Wilhelma. Odrębnego sołtysa miała wieś Ernsdorf (ob. Osiedle Kolorowe), a był nim wówczas niejaki Heidenryk. W 1262 r. 7,5 łana w tej wsi otrzymał kośc. par. W 1258 r. w D. istniały

jatki, a więc miasto było już wyposażone w podst. obiekty i bud. W 1290 r. w im. ks. Henryka miastem zarządzał wójt Konrad, syn poprzedniego. Miasto było jednak chyba niewielkie, bowiem w pocz. XIV w. płacono tylko 2 grzywny dziesięciny, a więc mniej od okolicznych wsi. Rozwijało się jednak dość szybko dzięki położeniu na ruchliwym trakcie z Ząbkowic Śl. do Świdnicy. Ernsdorf w tym czasie stanowił własność kapituły Św. Krzyża we Wrocławiu. Dziedziczyli wójtowie D. wyrosli na czołowych na Śl. magnatów i już wnuk pierwszego, Heinrich pisał się von Reichenbach, co stało się ich rodzimym nazwiskiem. Mieli oni również duże posiadłości w Ząbkowicach i Świdni. W samym D. z kolei swoje posiadłości mieli cystersi z Kamieńca Ząbk. i Krzeszowa.

Na przełomie XIII i XIV w. za murami przed bra-

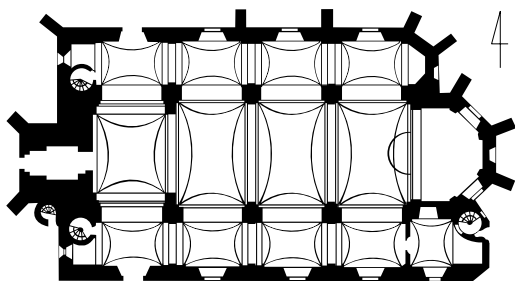
DZIERŻONIÓW. RYNEK PRZED 1939 R. repr. widokówki ze zbiorów G. Pisarskiego

SOBÓTKA repr. widokówki z pocz. XX w. ze zb. G. Pisarskiego

nej jasnej barwie. Występują na wsch. zak. rozległego masywu granitowego Strzegom-Sobótka, ciągnącego się wydłużonym trójkątem o boku ok. 35 km. Były ekspl. jeszcze w czasach przedhist. na zboczach Słęzy. Potem centrum ich wydobywania wykształciło się w Strzeblowie. Na → Pagórkach Wsch., Zach. i Łomnicy istnieją liczne czynne i porzucone wyrobiska. Te ostatnie są często wypełnione wodą. Ekspl. też amfibolity, m.in. w zboczu Gozdnicy, gdzie późn. powstał amfiteatr w wyrobisku. W samej S. działała do 1945 r. kop. magnezytu, późn. jeszcze rozbud. Zajmowała 8,4 ha, a jej szyby i chodniki sięgały do 150 m gł. Tut. złożo serpentynitu szacowane jest na 450 tys. t. Towarzyszą mu wietrzeniowe rudy żelaza. S. słynęła jako jeden z gł. ośr. skalnictwa w kraju i tę poz. zajmuje nadal dzięki Strzeblowskim Kop. Sur. Min., prod. mączki i grysy skaleniowo-kwarcowe oraz kostkę, płytki, nagrobki i in. wyr. Są też mniejsze zakł. wydobywania i obróbki kam.

W granicach miasta są duże obszary lasów mieszanych porastające Masyw Słęzy w obrębie ŚPK, którego granica obejmuje też część S. od ul. Świdnickiej w rejonie Górki i Strzeblowa, aż po hist. centrum z rynkiem. Na terenie miasta, szczególnie w Górcie i na Słęzy rosną pomnikowe drzewa (zob. hasła). Przy ul. św. Jakuba 11 mieści się nadleśn. S. pełni złożone funkcje. W 1988 r. było tu 61 gospod. ind., ale wył. z pracy w roln. utrzymywało się tylko 9% ludn. zawodowo czynnej, ob. mniej. Część pracuje w kop. i kam., ale najbardziej rozwinięte są usł. Przem. ob. ogranicza się tylko do kam., ponieważ browar w Górcie został zlikw., a pozostałe zał. są drobne. Liczne są firmy prod. i handl. Rozwija się bud. mieszk., ponieważ S. stała się atrakcyjnym miejscem zamieszkania dla wrocławian, którzy tu się licznie bud., powstają też bloki wielorodzinne. Miasto ma dość rozwinięte zaplecze handl.-usł. i pełną infrastrukturę społ., techn. i komunalną. Jest m.in. komisariat policji, poczty, straż pożarna, szkoły podst., gimn., LO, przedszkola, ośr. szkolno-wych., przych. lek., pog. rat., lecznica dla zwierząt, Ośr. Kult. i Sportu, OSiR, obiekty sport. i rekr.,

SOBÓTKA. RZUT KOŚC. ŚW. JAKUBA
repr. z: *Katalog Zabytków...*

źródnicowana baza nocł. i gastr., GS, stacja benz., Muzeum Słężańskie, Muzeum Gazownictwa. Miasto jest siedzibą 2 par. rzymsko-kat., przy ul. Słonecznej jest kość. Zielonoświątkowców, a przy ul. Polnej 3 mieści się dom zakonnny ss. elżbietanek.

6. Podnóża Słęzy były zasiedlone od najd. czasów, osadnictwo na terenie samej S. pojawiło się późn. Najst. potw. jego ślady odnoszą się do neol. Z okresu

SOBÓTKA. KOŚC. ŚW. JAKUBA fot. M. Staffa

SOBÓTKA. KOŚCIÓŁ ŚW. JAKUBA OD STRONY
PREZBITERIUM *fol. M. Staffa*

SOBÓTKA. LEW W PRZYPORZE KOŚC. ŚW. JAKUBA
fol. M. Staffa

kult. amfor kulistych zachowały się ślady osady na zboczach Słęzy dat. na II tys. p.n.e., potem istniała w S. osada kult. cer. sznurowej. Z okresu kult. łuz. pochodzi cmentarzysko w S. i osada pod. → Plasterkami. Na ten okres, a ściślej na okres kult. halsztackiej, dat. jest ośr. kultowy na wierzchołku Słęzy oraz na Raduni i Wieżycy. Pozostały po nim wały kultowe, ślady bud., a przed wszystkim zespół rzeźb, zaliczany do najbardziej interesujących w kraju. Osadnictwo na terenie S. istniało także w okresie wpływów rzymskich, wędrowek ludów i wczesnego średn., co potwierdzono znaleziskami archeol. Niektórzy bad. dostrzegali pocz. osady w działalności Celtów, ale hipoteza ta nie

SOBÓTKA. KOŚCIÓŁ ŚW. JAKUBA. PORTAL
fol. M. Staffa

SOBÓTKA. KOŚC. ŚW. JAKUBA. PORTAL BOCZNY
fol. M. Staffa

SOBÓTKA. UL. KOŚCIUSZKI fot. M. Staffa

SOBÓTKA. UL. MICKIEWICZA fot. M. Staffa

- mur. z k. XIX w., przy drugim bud. bramny, mur. z pocz. XX w.; nr 31, 33, 35, 37 – mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 41 – mieszk., mur. z ok. poł. XIX w.; nr 43 – mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 47, 49 i 51 – mieszk., mur. z ok. poł. XIX w.; nr 53 – mieszk., mur. z 1. poł. XIX w., przebud. w XIX/XX w.; nr 55 – mieszk., mur. z 1888 r.; nr 57 – mieszk., mur. z k. XIX w.;
- ul. Mickiewicza 3 i 5 – mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 6 – mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 7 – mieszk., mur. z XIX w., przebud. w pocz. XX w.; nr 8 – mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 9 – mieszk., mur. z XIX/XX w.; nr 10 – mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 11 – mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 12 – mieszk., mur. z XIX w., przebud. w XX w.; nr 13 – mieszk., mur. z 2. poł. XIX w.; nr 14 – mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 25 – mieszk., mur. z pocz. XIX w., przebud. w 2. poł. XIX w.; nr 28 – mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 29 i 37 (willa) – mieszk., mur. z pocz. XX w.;
 - Rynek jest w większości zabud. domami odbud. po zniszczeniach w 1945 r. Do ciekawszych należą m.in.: nr 3 – mieszk., 4-kond., mur. z XIX/XX w.; nr 6 – mieszk., mur. z 1850 r., przebud. w pocz. XX w., 3-kond., z dek. elewacją; nr 8 – mieszk., mur. z XVIII w., przebud. w XX w., 3-kond., z dek. elewacją; nr 10 – mieszk., mur. z 1819 r., przebud. ok. 1920 r., 3-kond., z ryzalitem pod trójkątnym tympanonem, z bonio-wanym przyziemiem, obok mur. brama z ok. 1880 r., zwieńczona fig. św. Jakuba St.; nr 11 – mieszk., mur. z k. XIX w., przebud. w pocz. XX w.;
 - ul. Słoneczna 9 – willa mur. z ok. 1920 r.; nr 10 – willa mur. z ok. 1925 r.; nr 12 – willa mur. z ok. 1920 r.; nr 20 – willa (ob. szkoła), okazały bud. o rozczłonkowanej bryle z loggią; nr 21 – willa (ob. przedszkole) mur. z ok. 1890 r.; nr 22 – willa mur. z ok. 1925 r.; nr 24 – willa mur. z ok. 1920 r.; nr 25 – willa mur. z ok. 1925 r.; nr 32 – willa mur. z ok. 1920 r.; nr 40 – willa mur. z ok. 1910 r.;
 - ul. Słowackiego 10 – mieszk., mur.-drewn. z ok. 1910 r.;
 - ul. Szkolna 1 – mieszk., mur. z 1881 r., przebud. w 1913 r.;
 - ul. Świdnicka 1/1a i 3/5 – mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 77 – mieszk.-usł., mur. z 1. poł. XIX w., przebud. w XX w.; nr 9 – mieszk., mur.

- z k. XIX w.; nr 11 – mieszk., mur. z 2. poł. XIX w.; nr 19 i 27 – mieszk. mur. z ok. 1890 r.;
- ul. Turystyczna 1 – willa mur. z ok. 1910 r.;
- ul. Piotra Własta 3 – mieszk., mur. z ok. 1920 r.;
- ul. Wolności 1 – mieszk., mur. z pocz. XX w.;
- nr 3 – mieszk.-usł. (d. zajazd), mur. z k. XIX w.;
- ul. Wrocławska 13 – mieszk., mur. z 1926 r. oraz
- ofcyna mur. z tego r.;
- ul. Żaułek 6 – willa mur. z ok. 1925 r.

11. Oprócz opisanych przy obiektach w mieście jest kilka in. pomników, tabl. pamiątkowych i in. monumentów:
 - na Rynku znajduje się mapa plastyczna Masywu Ślęży wyk. w 1970 r.;
 - również na Rynku koło ratusza na kam. kopcu stoi Pomnik Tysiąclecia w postaci spiętrzonych głazów o obłych kształtach, podstawa opatrzona datami 966–1966;
 - na domu przy ul. Świdnickiej na wys. 1 p. jest mała tabl. upamiętniająca pobyt w nim 2.03.1813 r. Theodora Körnera, zrekonstruowana w l. 90. XX w.;
 - na rogu ul. Garncarskiej i Korczaka stoi pomnik pośw. temu drugiemu. Dr Janusz Korczak przedstawiony jest w pozycji siedzącej, otoczony dziećmi. Autorem pomnika, odsłoniętego w 1981 r., jest art. rzeźb. Marian Kowalski;
 - przy ul. św. Anny stoi kam. obelisk proj. J. Boronia upamiętniający „40-lecie odzyskania Ziemi Ślęzańskiej 1945–1985”;
 - na skwerze u zbiegu ul. św. Jakuba i Kościuszki stoi pomnik „Poległym za Polskę Ludową” z 1964 r. Za nim jest bet. fontanna z wielobocz-ną cysterną, ze śr. której wyrasta koncha.

SOBÓTKA. UL. MICKIEWICZA fot. M. Staffa

SOBÓTKA. UL. SZKOLNA fot. M. Staffa

8. 1. Przy ul. Chopina 25 mieści się Ślązański Ośrodek Kultury działający na bazie istniejącego od 1963 r. domu kult. Mieści salę widowiskową (d. kino „Śleża”).
2. Przy ul. św. Jakuba 18 mieści się Muzeum Ślązańskie im. S. Dunajewskiego. Gromadzi i prezentuje zbiory archeol. i hist. dokumentujące dzieje ośr. kultowego na Śląży i miasta, zbiory geol. i kult. materialnej. W ogrodzie jest lapidarium. Muzeum organizuje wystawy okresowe, prowadzi w ograniczonym zakresie działalność wyd.
3. W d. gazowni przy ul. Warszawskiej 20 organizowane jest Muzeum Dolnośląskiego Gazownictwa.
4. Towarzystwo Miłośników Ziemi Ślązańskiej zał. w 1959 r. z inicjatywy S. Dunajewskiego. Zajmowało się propagowaniem wiedzy o Sobótce i Masywie Śląży, prowadziło działalność wyd., współorganizowało „Dni Śląży” i in. imprezy, było inicjatorem reaktywowania Muzeum Ślązańskiego. W 1987 r. zak. działalność.
5. Od 1957 co roku w czerwcu organizowano „Dni Śląży”. Pocz. gł. imprezy odbywały się w amfiteatrze pod Gozdnicą, późn. w różnych punktach miasta.
9. 1. Albert Bayer (29.01.1865 we Wrocław. – 17.12.1926

SOBÓTKA. TABL. KÖRNERA NA DOMU PRZY UL. ŚWIDNICKIEJ fot. M. Staffa

w S.) – radca sądowy, od 1901 r. sędzia w S. Działacz ZGV, był jego wiceprezesem. Utalentowany mal. amator. Tworzył obrazy, rysunki i akwaforty, w tym o tematyce ślezańskiej.

2. Alina Domańska (1942 w Warszawie) – art. plastyk, specj. się w tkaninie art., absolwentka Wydz. Sztuki UMK w Toruniu. Od 1970 r. mieszka w S. Uczestniczyła w wielu kraj. i zagr. wystawach, nagradzana.
3. Stanisław Dunajewski (1900 – 1985 w S.) – żołnierz AK, represjonowany po wojnie. W pocz. lat 50. został kierownikiem schr. PTTK „Na Śląży”, potem pracował w stacji przekątnikowej TV. Krajoznawca i regionalista, był współzałożycielem Tow. Mił. Ziemi Ślązańskiej, inicjatorem reaktywowania Muzeum Ślązańskiego, któremu nadano jego im. Zasłużony dla propagowania regionu.
4. Władysław Dzielnicki (zob. hasło: Jaźwina).
5. Jaroslav Vonka (29.03.1875 Hořice k. Hradca Kralove – 1952 Hořice) – art. metaloplastyk, wykładał w Szkole Rzem. Art. we Wrocław. Wyk. dla miasta szereg rzeźb i det., m.in. w Ratuszu, Politechnice, muzeach i kośc. W l. 1935–45 mieszk. i prowadził pracownię w S.
10. 1. Już w 1945 r. w S. powstał KS „Naprzód”, w 1948 „Drzewiarz”, potem „Unia”. Po 1956 r. kluby połączyły się w KS „Śleża”. Klub posiada sekcję piłki nożnej, ale największe sukcesy na skalę krajową odnosili kolarze, była też sekcja bokser-ska. W S. wielokrotnie rozgrywano wyścigi kolarskie i wyścigi górskie, rozgrywano nawet zawody o mistrzostwo kraju. Odbywały się również wyścigi samochodowe i rajdy, w tym odcinki specjalne „Rajdów Polskich”. Drugi KS „Skalnik” działa w Strzeblowie. W S. jest stadion sport. zbud. w 1975 r., działa OSiR, pod Gozdnicą (zob. hasło) działa wyciąg narc., nie ma już natomiast basenu kąp. ani kąpieliska.
2. Otwartą bazę nocł. stanowią:
 - Hotel „Zamek” w Górze (zob. hasło);
 - Dom Turysty PTTK „Pod Wieżycą” (zob. hasło: Przeł. pod Wieżycą”) i Dom Turysty PTTK „Na Śląży” (zob. hasło: Śląża);
 - Hotel „Pod Misiem”, ul. Mickiewicza 4, tel. 316 20 35;
 - Gościniec „Pod Jeleniem”, Rynek 8, tel. 390 32 37

SOBÓTKA. PRZYCHODNIA PRZY UL. WOLNOŚCI 3 fot. M. Staffa

ŚWIĄTNIKI. DOM PRZY UL. PARKOWEJ fot. M. Staffa

Po 1945 r. Ś. pozostały wsią roln. Znacznie spadła liczba mieszk., ale od lat ustabilizowała się na niskim poziomie. W pałacu mieści się szkoła, natomiast zabud. folwarczne służyły za siedzibę zakł. rolnego, potem SKR. Wieś obejmują granice ŚPK, ale nie odgrywa ona praktycznie żadnej roli w turyst., ponieważ pomijają ją znakowane szlaki i ważniejsze trasy komunikacyjne.

7. Ś. są wielodrożnicą zdominowaną przez zespół pałacowy.

1. Kości. fil. MB Bolesnej przy ul. Parkowej – pierwotny, got. powstał w 1. poł. XIV w., ale został rozebrany ok. poł. XIX w. i na jego miejscu, być może z części wykorzystaniem fragm., wzn. w 1867 r. nowy. Był remontowany w 1938 i 1959 r. Jednonawowy, z wielobocznym zak. prezbiterium i z piętrowymi kruchtami. Nakryty dachami dwuspadowymi. Na osi stoi kwadratowa wieża, z ostatnią kond. 8-boczną, zwieńczoną iglicowym hełmem wyrastającym spomiędzy trójkątnych szczyków. Okna i drzwi w opaskach, zak. łukami odcinkowymi. Kości. otacza cment. zał. w XVII w., zamknięty murem.

2. Zespół pałacowy przy ul. Parkowej 4–9. Bar. pałac powstał w l. 1740–50 w wyniku rozbud. XVI w. ren. dworu. Był wielokrotnie remontowany, m.in. w 2. poł. XIX w., pocz. i 2. poł. XX w. Zał. na trzyskrzydłowym, rozczłonkowanym rzucie, przy czym jedno skrzydło znajduje się w ruinie (zachowane tylko mury zewn.), 2-kond., nakryty dachami mansardowymi z lukarnami. Fronton 11-osiowy dzielony jest lizenami, ze szczególnym zaakcentowaniem naroży i 3-osiowego pseudoryzalitu. Na osi kam. portal ujęty w skośnie ustawione kolumny podtrzymujące łukowy balkon na 1 p. Okna prostokątne (w ryzalicie półkoliście zak.), w opaskach, na parterze pod nadokiennikami. W elewacji ogrodowej wmur. są kam. kartusze herbowe.

Przed pałacem podjazd z pozostałościami fontanny na śr. Z tyłu rozległy park krajoobr. z k. XIX w. Wzdłuż ul. Parkowej stoją zabud. d. folwarku. W ich skład wchodzi: dom zarządcy (nr 4) – mur. z 1868 r., przebud. w pocz. XX w.; stodoła mur. z 1859 r.; bud. gospod.-mieszk. ze stajnią i spichlerzem – mur. z 1861 r.; obora i chlewnia mur. z 1851 r.; oficyna mieszk.-go-

ŚWIĄTNIKI. PORTAL PAŁACU fot. M. Staffa

spod., mur. z 1856 r.; d. dom ogrodnika (nr 8) – mur. z 1864 r. i d. stajnia (ob. mieszk. nr 9a) – mur. z 1900 r.

3. Z bud. mieszk. i gospod. na uwagę zasługują m.in.:

– ul. Kopernika 2 – mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 4 – mieszk., mur. z pocz. XX w. oraz bud. gospod., mur. z 2. poł. XIX w.; nr 6 – mieszk., mur. z lat 1860–70; – ul. Łysa Góra 17 – mieszk., mur. z ok. poł. XIX w.; – ul. Parkowa 2 – mieszk., mur. z 1. poł. XIX w.

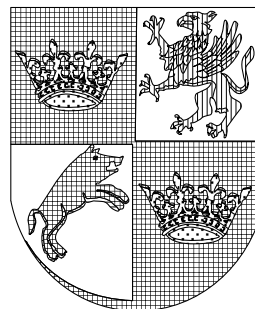
11. Poz.: 3, 47, 59, 60, 95, 97, 108, 112, 113, 117, 118, 122, 130, 131, 132, 135, 170, 201, 233, 257, 258, 266, 290, 315, 337, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 371, 372, 386, 402, 403, 412, 416, 445, 453, 454, 455, 463, 498, 499, 516, 517, 530, 539, 561, 564, 604, 610, 615.

ŚWIĄTNIKI. PAŁAC OD OGRODU fot. M. Staffa

ŚWIDNICA. STARSZY HERB MIASTA

ŚWIDNICA. NOWSZY HERB MIASTA

ŚWIDNICA

1. 1239 Suidenicz, 1245 Zuidnica, Zuidniza, 1250 Swidniz, 1343 Swiednitz, Swidnicz, Sweydnicz, Sweidnicz, 1345 Swidenicz, Schweidnicz, 1346 Swydnicz, Schweidnitz, 1347 Swidnitz, Suidnicz, 1348 Suidnitz, Svidnicz, Swidnicensis, Schidnicz, 1351 Schwidnicz, Sweidnitz, Schweidniz, Sweydnutz, 1252 Swydnicensis, 1353 Sweydnitz, Swydenicz, 1359 Swydniczensis, 1368 Swiedniz, Swydniz, 1369 Schwidniz, 1372 Sweyniz, 1377 Schweidnitz, 1379 Schwenitz, 1512 Suidnicia, Suidenicia, 1635 Svidnicia, 1677 Schwidnicium, Schweidnicium, 1692 Schweinitz, 1726 Schweidnitz, 1945 Świdnica.
2. Do 1267 osada w ks. wrocł. Do 1290 miasto w ks. wrocł. Do poł. XVIII w. stolica ks. świdn. i świdn.-jaw. Do 1945 miasto pow. w rejencji wrocł. Do 1948 m. pow. w woj. WR. Do 1973 pow. miejski w woj. WR. Do 1975 siedziba m. i siedziba gm. w woj. WR. Do 1990 siedziba m. i gm. w woj. WB. Do 1998 siedziba rejon, m. i gm. w woj. WB. Od 1999 siedziba pow., m. i gm. w woj. D. Do Ś. należą: → Kraszowice od 1954 i część → Pszenna od 1977, a ponadto część → Zawiszowa.
3. 1397 – ok. 6.000, 1542 – ok. 11.250, 1618 – ok. 9.000, 1741 – 6.988, 1756 – 7.083, 1785 – 6.256, 1816 – 7.496, 1825 – 8.973, 1840 – 10.621, 1863 – 13.822, 1871 – 16.698, 1885 – 23.669, 1905 – 30.540, 1920 – 31.329, 1941 – 34.182, 1950 – 27.805, 1960 – 39.078, 1970 – 47.645, 1978 – 54.504, 1988 – 63.880, 2000 – 64.779.
4. 2.176 ha, w tym 798 ha użytków rolnych i 41 ha lasów.
5. Miasto, największe na Przedgórzu Sudeckim i jedno z największych na Dln. Śl. Zajmuje pd. część Równiny Świdnickiej na wys. ok. 200–243 m. Najniższym punktem jest dol. → Bystrzycy na pn. od Ś., a najw. → Grębosz na pn.-zach. Pn.-zach. i część pn. granicy od styku ze → Słotwiną na zach. wyznacza z grubsza bieg → Jabłonica. Przed domami folwarku Zawiszów granica skręca ku wsch. do dol. Bystrzycy i krótko wzdłuż niej na pn., a dalej dość kręto wzdłuż polnych dróg kieruje się na pd. do ul. Szarych Szeregów i wzdłuż niej na wsch. po linię kol. przed cukrownią w Pszennie, gdzie styka się z zabud. tej wsi. Dalej na pd. wzdłuż linii kol., obchodząc od wsch. tereny przem. z dzielnicy Zarzeczce, równoległe do biegu → Piławy i ciągnących się wzdłuż niej zabud. → Jagodnika i → Jakubowic do szosy (ul. Bystrzycka) ze Ś. do Zagórza Śl. Za d. przejazdem kol. i skrzyżowaniem z szosą do → Bojanic skręca ku pn.-zach., ponownie w dol. Bystrzycy, przekracza rzekę, szosę do → Bystrzycy Dln., której domy tu się zaczynają, następnie przez → Witoszówkę, przed pierwszymi domami → Witoszowa Dln. i dość kręto obchodząc ogrody działkowe ponownie do szosy na granicy ze Słotwiną. Hist. część Ś. leży na wys. l. brzegu Witoszówki i Bystrzycy, nowsze, przem. Zarzeczce pom. Bystrzycą i Piławą. Pd. część stanowi d. wieś Kraszowice, natomiast od. pd.-zach., zach. i pn. miasto otaczają nowe dzielnice: Osiedle Słowiańskie, Zwierzynieckie (obejmujące też d. kompleks koszar), Młodych i Zawiszów.

ŚWIDNICA. PANORAMA MIASTA OD PD. fot. M. Staffa

ŚWIDNICA. URZĄD STANU CYWILNEGO I UM fot. M. Staffa

W 1290 r. Ś. weszła w obręb ks. świdn., potem świdn.-jaw., stając się jego stolicą. Pom. tym r., a 1311 r. ks. świdn. Bolko I Surowy osadził poza mur. dominikanów, ale w 1311 r. ks. Bernard przeniósł ich w obręb miasta, gdzie wzn. kośc. i klaszt. Na obrzeżu świdn. powstał zamek ks., w którym najczęściej rezydowali kolejni władcy. Ś. pełniła najważniejszą rolę w ks. i właśnie tu kancelaria wydawała większość dok. Podnosiło to prestiż miasta, które miało już wszystkie ważniejsze instytucje i bud., m.in. w 1291 r. wym. ratusz, przy którym ks. Bolko I zezwolił wybud. kramy. W 1311 r. istniały już pierwsze cechy, ponieważ wówczas statut otrzymali piekarze. Ogromny pożar 2.07.1313 r. zniszczył niestety całe miasto w obrębie murów.

O stan miasta b. dbali kolejni ks. świdn.-jaw., szczególnie ks., Bolko II, który potw. Ś. st. przywileje i nadal szereg nowych. Pozwoliło to nie tylko odbud., ale i znacznie rozbud. miasto. Po 1323 r. przebud. mury, w których powstało już 6 bram, a przed częścią z nich przedmieścia. Ok. 1330 r. ks. zainicjował bud. ogromnego kośc. par. W tym sa-

mym czasie uk. zamek i zaczęto brukować ulice, powstały też łaźnie. Ks. świdn.-jaw. było największe na Śl. i jedyne, które w pełni zachowało suwerenność. Stolica przyciągała ludzi i nowe idee. Powstały tu silne sekty m.in. waldensów i beginek, zwalczane przez władze i kośc. Tym pierwszym w 1315 r. wytoczono proces i 50 stracono, a w 1332 r. ten los spotkał beginiki. Miasto stale wzrastało, gł. dzięki handl. i prod. sławnego piwa. Ks. dbał o nie, ale też skrupulatnie egzekwował podatki i należności, co doprowadzało do zatargów z coraz silniejszą radą miejską. Od 1331 do 1375 r. miasto zdołało wykupić całe Pszenno, a w 1359 r. Modliszów. W 1325 r. swój statut uzyskali tkacze, w 1335 rzeźnicy, w 1338 r. kuśnierze, potem in. W 1337 r. w mieście działało już 11 cechów. W 1336 r. st. osada rybicka została podniesiona do rangi tzw. nowego miasta, a mieszk. uzyskali prawa mieszczan. Rozwój miasta nie przebiegał jednak bez napięć społ. W 1342 r. doszło do buntu rzem.

Krytyczny moment w dziejach Ś. miał miejsce w 1344 r., gdy ks. Bolko II bronił niezawisłości

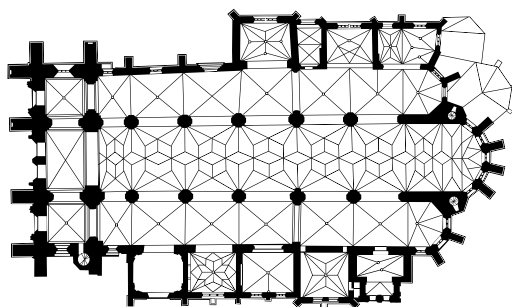

ŚWIDNICA. SZPITAL „LATAWIEC” fot. M. Staffa

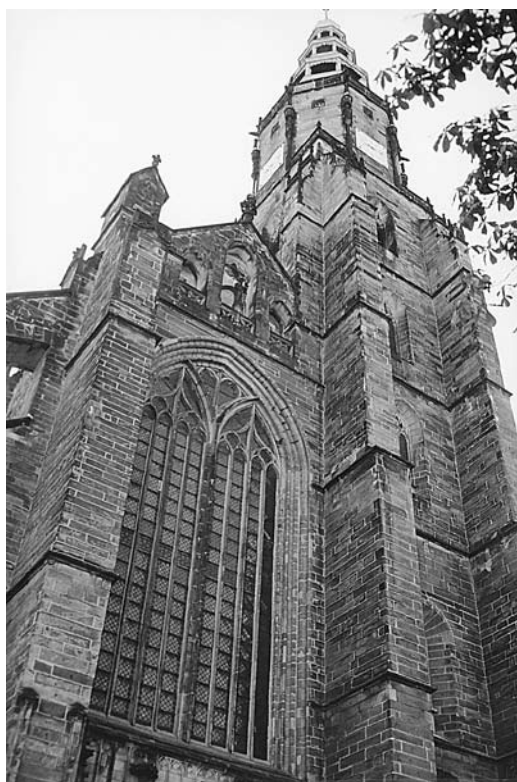
ŚWIDNICA. KOŚCIÓŁ MB KR. POLSKI fot. M. Staffa

przed ces. Janem Luksemburskim. Doszło do oblężenia Ś., podczas którego wojska ces. spaliły przedmieścia, miasto jednak obroniło się, a ks. Bolko II uzyskał mocną pozycję i był nadal jako jedyny na Śl. suwerennym władcą. Zyskało też miasto, które

ŚWIDNICA. RZUT KATEDRY wg: Pilch...

w 1345 r. od kr. Kazimierza Wlk. uzyskało dla kupców przywilej wolnego handlu z ziemiami Rusi. Wojna jednak wyniszczyła teren ks. Ks. musiał pozyskać środki na dalsze działania i w 1345 r. za 220 grzywien sprzedał miastu cła, a w 1347 r. za 150 grzywien na 10 lat oddał dochody z wójtostwa, nadał też statuty następnym cechom. Dla wzmocnienia ekon. miasta w 1346 r. wydał przywilej zezwalający na osiedlanie się w Ś. Żydów z Miśni, którzy wkrótce wzn. w mieście synagogę. W 1348 r. w mieście wybuchła dżuma, a za jej pojawienie się

ŚWIDNICA. FRONTON KATEDRY fot. M. Staffa

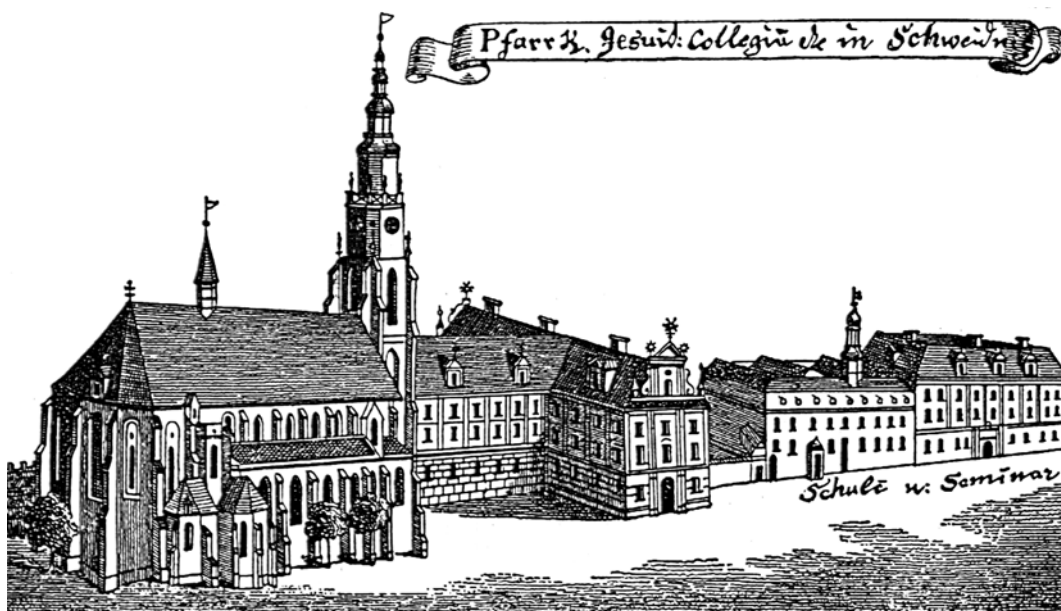
ŚWIDNICA. KATEDRA. PORTAL BOCZNY fot. M. Staffa

ŚWIDNICA. FRAGMENT RYNKU Z FONTANNĄ fot. M. Staffa

17 osób, a w r. późn. wydano ich z miasta, potem jeszcze kr. Władysław Jagiellończyk wydał im zakaz osiedlania się w Ś., a synagogę zezwolił zamienić na kość. Bożego Ciała. W 1464 r. dln. część miasta (nowe miasto) dotknęła powódź, ponownie w 1493 r., a w 1497 r. kolejna zaraza pochłonęła aż 5.0 tys. mieszk.

W 1471 r. Ś. była dobrze rozwiniętym kupieckim miastem. Liczyła ok. 12 tys. mieszk., którzy trudnili się gł. handlem i różnymi rzem. Działo 25 cechów zrzeszających 656 mistrzów. Najliczniejszy był cech karczmarzy, liczący aż 113 czł. Ponadto było 64 szewców, 62 piekarzy, 61 rzeźników, 60 gorzelników, 34 tkaczy, 30 krawców, 24 garbarzy, 17 su-

ŚWIDNICA. KOŚC. I KOLEGIUM JEZ. repr. z: Mann...

kienników, po 16 kowali i stelmachów, 13 śłodowników, 12 ślusarzy, po 11 złotników i prądków, 10 przekupniów, 8 nożowników, po 7 płatnerzy i wytw. luster, po 6 rusznikarzy, wytw. pasów i garncarzy, po 5 woźniców, rymarzy i taboreciarzy, po 4 olejarzy, bednarzy i stolarzy, po 3 kuśnierzy, farbiarzy, straganiarzy, malarzy, kołodziejów i kaletników, po 2 wytw. cyrkli, kapeluszników, cynowników, kamieniarzy, powroźników, sitarzy, lutników oraz po 1 rękawiczniku, tokarzu, kucharzu, piernikarzu, płatnerzu i kołodzieju. Uwagę zwraca ogromna liczba karczmarzy, ale byli to równocześnie browarnicy, wytw. sławne piwo świdn., znane prawie w całej Europie, będące gł. towarem eksportowym miasta. W 1486 r. kr. Maciej Korwin rozbud. fortyfikacje miejskie o nowy mur. W 1491 r. powstała w mieście

papiernia Michaela Penthela, druga na Śl. po Wrocław. Miasto słynęło też z wyr. cynowych, tut. konwisarzy cieszyli się powszechnym uznaniem.

Pocz. XVI w. nie był pomyślny dla Ś. Miasto nękały klęski: w 1501, 1505, 1508 i 1515 r. miały miejsce powodzie (najw. w 1496 i 1501 r., a w 1505 i 1509 wybuchały pożary, na szczęście niezbyt duże. W 1505 r. aptekę miejską miał Franz Eisack, potem powstała druga Joachima Achillesa, który przejął też aptekę miejską. Doszło do zamieszek społ. Przyczyną było bicie przez miejscową mennicę półgroszy, które okazały się słabym pieniądzem, niektórzy nawet traktowali je jako fałszywe i nie chcieli przyjmować nimi zapłaty, nawet w Ś. Mennica w Ś. działała z przerwami do wybuchu wojny 30-letniej. W 1522 r. doszło do buntu cechów, które obaliły radę, wybra-

ŚWIDNICA. KOLEGIUM POJEZUICKIE fot. M. Staffa

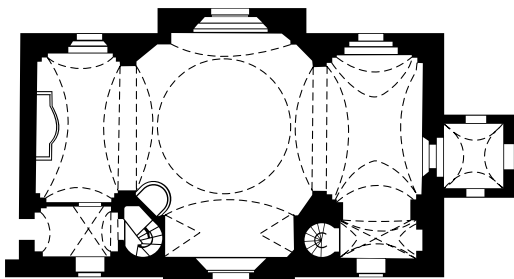
ŚWIDNICA. KONWIKT POJEZUICKI fot. M. Staffa

ŚWIDNICA. KOŚC. ŚW. KRZYŻA repr. z: Mann...

ły nową i burmistrza. Wywołało to interwencję władz i długotrwałe procesy i spory. 3 mieszczan zostało nawet straconych, a sprawa toczyła się aż do 1531 r., chociaż już w 1526 r. Ś., wraz z całym Śl. i Czechami znalazła się formalnie w obrębie monarchii Habsburgów.

W 1. poł. XVI w. mieszk. Ś. w większości przyjęli protest. Już w l. 20. w mieście pojawili się pierwsi kaznodzieje. Miasto stało się silnym ośr. anabaptyzmu, zwalczanego usilnie przez władze. Spowodowało to reakcję dworu ces. Po 1547 r. miasto musiało zapłacić grzywnę w wys. 21 tys. tal. za sprzyjanie niem. protest. Nie zmieniło to nastawienia mieszk. W 1556 r. ewang. przejęli kośc. franc. i użytkowali go do 1642 r. W 1561 r. rozpoczął działalność pierwszy pastor Esaias Heidenreich, który odprawił nabożeństwa w kośc. par., użytym przez ewang. do 1629 r. W 1561 r. otwarto też szkołę ewang. Ś. nadal nękały klęski, 9.05.1528 r. spłonęła część zabud., w tym ratusz i zamek, który tracił już znaczenie, a 9.04.1532 r. spłonęły zabud. koło kośc. par., wraz z nim. Bogate miasto szybko odbud. się

ŚWIDNICA. RZUT KOŚC. ŚW. KRZYŻA
wg: Hanulanka...

ŚWIDNICA. KOŚCIÓŁ ŚW. KRZYŻA fot. M. Staffa

i w 1542 r. liczyło, razem z przedmieściami 1.542 domy. Obowiązywały dość surowe przepisy sanit., o które dbał miejski fizyk, wydawano też przepisy bud. W 1562 r. powstała nowa, duża papiernia, a prod. wys. jakości papieru czerpanego stała się kolejną specj. miasta. Chociaż miasto było już w większości mur., wybuchały kolejne pożary, m.in. 23.05.1547 r., który pochłonął 126 domów.

ŚWIDNICA. KOŚCIÓŁ ŚW. KRZYŻA I KLASZTOR
fot. M. Staffa

ŚWIDNICA. D. KLASZTOR URSZULANEK I KOŚC. ŚW. JÓZEFA *fol. M. Staffa*

ŚWIDNICA. PORTAL KOŚC. ŚW. JÓZEFA *fol. M. Staffa*

Natomiast zarazy z lat 1585–86 i 1599–1600 spowodowały znacznie mniej ofiar śm.

Ś. kolejny raz została odbud. i w pocz. XVII w. nadal była dużym miastem. W 1601 r. uruchomiono wodociąg doprowadzający wodę do studni w rynku. Niestety w tym samym r. zaraza pochłonęła 474 osoby, a w 1606 r. jeszcze 765. Niemniej w 1611 r. w Ś. mieszk. ok. 9 tys. ludzi. W obrębie murów stało 496 posesji, a na przedmieściach ok. 800. Miasto miało wszystkie ważniejsze urzędy miejskie i urządzenia z ratuszem, wagą, odwachem, szpitalami, łaźniami, szkołami, 14 kośc. i silnymi obwaro-

waniami. Pracowało 1.188 rzem. W 1621 r. w Ś. zał. drukarnię.

Ciosem dla kwitnącego miasta okazała się wojna 30-letnia. Już w 1626 r. Ś. na swoją kwaterę zajął wódz wojsk ces. ks. Albrecht von Wallenstein, przybyły tu z 30 tys. armią, której część pozostała w charakterze garnizonu, a sam Wallenstein z wojskami wracał jeszcze kilkakrotnie. Zaczęły się represje wobec ewang., dragonady, przymusowe nawracanie, a opornych w 1629 r. wypędzono po konfiskacie dóbr. Odebrano im też kośc. i szkoły. W tym samym r. do Ś. przybyli jez., którzy w l. 1629–32 uruchomili gimn. W 1632 r. miasto zostało z kolei zajęte przez wojska protest. W odwecie von Wallenstein przeprowadził szturm 18.05.1633 r., podczas którego miasto spłonęło, ale nie zostało zdobyte. Zniszczeniu wówczas uległo 520 domów i kościoły. W tym samym r. zaraza pochłonęła ok. 17 tys. ofiar wśród mieszk. i żołnierzy obu walczących o Ś. stron. W l. 1637–42 miasto znajdowało się znowu w rękach kat. wojsk ces. i jez. ponownie otworzyli gimn. Po kilku spokojniejszych latach pom. 1642 a 1644 r. Ś. kilkakrotnie zajmowały i niszczyły oddz. walczących stron. W momencie zak. wojny 30-letniej w mieście pozostało podobno tylko ok. 200 mieszk. i 118 uszkodzonych domów. Po kilku l. liczba mieszk. wzrosła do ok. 5 tys., ale jeszcze przez ok. 150 l. Ś. nie mogła osiągnąć poprzedniej wielkości. Ogólnie straty wojenne Ś. szacowano na kolosalną sumę ok. 370 tys. tal.

Po zak. wojny nasiliły się prześladowania protest.,

ŚWIDNICA. SZCZYT KOŚC. ŚW. JÓZEFA *fol. M. Staffa*

ŚWIDNICA. FRAGMENT PORTALU ZAMKOWEGO fot. M. Staffa

zenia fortyfikacji wokół miasta. Umożliwiło to rozwój terytorialny i powstanie zakł. przem., a w efekcie przyrost liczby mieszk. i bud. nowych domów. W miejscu pierścienia fortyfikacji wytyczono nowe ulice. Prace rozbiórkowe ograniczyły się jednak gł. tylko do pierścienia zewn. W 1810 r. w Pr. przeprowadzono kasatę dóbr kośc. W jej wyniku zlikw. klaszt. franc. i dominikanów. Kośc. rozebrano, a bud. klaszt. przeznaczono na in. cele. Natomiast kośc. kapucynów zamieniono na ewang. kośc. garnizonowy. W l. 1813–16 r. odbud. część fortyfikacji. Po wojnie miasto było b. zadłużone i nie mogło sobie pozwolić na większe inwestycje. Niemniej w 1819 r. powstała kasa oszczędnościowa, w 1821 teatr przy ratuszu zbud. kosztem 8.400 tal., a w 1834 r. wytw. organów braci Christiana Gottlieba i Johanna Schlagów, która stała się najw. zakł. tego rodzaju na Dln. Śl. i której instrumenty znalazły się w wielu kośc., nie tylko regionu.

W 1825 r. Ś. nadal miała 6 bram, Przedmieście Dzierżoniowskie, Wrocławskie i Strzegomskie. W mieście było 18 ulic i 2 place (z rynkiem), stały 654 domy mieszk., 61 bud. publ., 34 przem. oraz 188 stajni, stodół i szop. Ś. nadal była siedzibą silnego garnizonu, stacjonowały tu pułki piechoty, oddz. artylerii, saperów i pom., istniała komendantura, inst. wojskowe z lazaretem, aresztem, kośc. garnizonowym, in. bud. i obiektami, np. placem ćwiczeń. Rozbud. była adm. cywilna, istniał kr. urząd podatkowy, starostwo, magazyny soli, kr. urząd pocztowy. W d. kolegium i seminarium jez. funkcjonował duży dom poprawczy dla młodz. (zlikw. w 1826 r.). W d. klaszt. dominikanów mieściły się sądy: ziemski i grodzki, od 1821 r. przeniesione do d. klaszt.

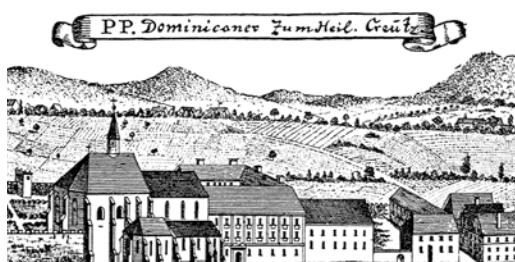
ŚWIDNICA. PORTAL ZAMKU W ZESPOLE POKLASZT. fot. M. Staffa

ŚWIDNICA. KOŚC. ZIELONOŚWIĄTKOWCÓW
(D. ZESPÓŁ ZAMKU) fot. M. Staffa

franc. Ś. była też siedzibą kr. urzędu rentowego zarządzającego b. majątkami kość. Rezydował tu fizyk miejski i magistrat, któremu podlegała policja i straż pożarna. W ratuszu była kapł., waga miejska, piwnica i teatr. Przechowywano w nim dok. miejskie i cenne pamiątki, m.in. miecz ks. Bolka I i bębny z tamt. czasów. Miasto miało dom rzemiosł, strzelnicę i resursę z ogrodem. Funkcjonowały 2 apteki, 2 drukarnie, 3 browary, z 34 gorzelni czynnych było tylko 9, 5 wytw. octu, 6 farbiarni, 22 garbarnie, 11 młynów o 30 kołach, folusz skórzany, folusz sukienniczy, młyn konny, olejarnia, cegielnia, 5 krochmalni, wytw. pierników, 38 warsztatów tkających cąg, 18 płócienniczych, 5 pończoszniczych i 8 tasiemkarskich. Łącznie pracowało 600 rzem., 23 handl., 263 kramarzy i domokrażców, 35 wozaków. Działo 21 karczm i zajazdów, 34 jadalnie i 79 szynków. W roku odbywały się 4 targi kramarskie, a co piątek targi zbożowe. W 1837r. zaczęto zakładać promenady spacerowe na st. i odbud. fortach otaczających miasto.

W 1840r. w mieście było 778 domów mieszk., 87 bud. publ., 111 bud. przem. i młynów oraz 501 stajni, stodoł i szop. Miasto miało liczny garnizon, wojskowych wraz z rodzinami mieszk. 2.205. Istniała komendantura w bud. wzn. w 1840r. w rynku, stacjo-

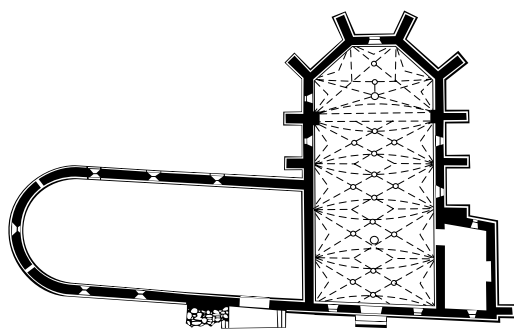

ŚWIDNICA. NIEISTNIEJĄCY KLASZTOR
DOMINIKANÓW repr. z: Mann...

nowały liczne oddz. różnych rodzajów, nadal był lazaret, 3 kompleksy koszar, areszt w d. kość. św. Barbary, kość. garnizonowy, arsenał, odwach i wartownie przy bramach, magazyny, kazamaty, piekarnie, place ćwiczeń i in. Z inst. cywilnych najważniejszy był kr. urząd skarbowy dla 7 pow., pow. urząd podatkowy, starostwo, kr. faktoria solna, kr. urząd pocztowy, kr. dom poprawczy. W 1844r. przebywało w nim 459 mężczyzn i 110 kobiet, a koszt utrzymania zakł. wyniósł ponad 35 tys. tal. Z bud. miejskich wym. ratusz z kapł. i wagą miejską oraz teatrem. Większość ulic była już wybrukowana granitową kostką pozyskiwana z miejskiego kam. w → Niegoszowie. Miasto miało też rozległe lasy. Były 4 kość. kat. (w tym cment.) oraz kapł. w ratuszu i 2 kość. ewang. (Pokoju i garnizonowy). Była szkoła kat. i ewang., ewang. gimnazjum przy Kość. Pokoju, które dysponowało licznymi legatami, 3-klas. szkoła w garnizonie, szkoła żydowska z własnym nauczycielem, szkoła rzem., ewang. sierociniec i instytut dla wdów. Przy murach znajdował się szpital. Działały 2 apteki, 3 drukarnie i drukarnia miedziorytów, 3 browary prod. cieszące się sławą Schwarze Schöps, 26 gorzelni, 5 octowni, 6 farbiarni, 4 garbarnie, wytw. pierników, 10 młynów wodnych o 27 kołach i młyn konny, folusz skórzany, sukienny, olejarnia, cegielnia, krochmalnia, 20 rękawiczników, 78 warsztatów wełn., 2 płóciennicze, 2 pończosznicze i 10 tasiemkarskich. Og. pracowało 600 rzem., 66 kupców, 224 kramarzy i domokrażców oraz 28 chałupników. Działo 35 gościńców, 4 gospody i 41 szynków. W tym samym r. powstała tkalnia, która z czasem stała się jednym

ŚWIDNICA. BASTEJA PRZY KOŚC. ŚW. BARBARY
fot. M. Staffa

ŚWIDNICA. RZUT KOŚC. ŚW. BARBARY
(OB. KLUB NOT) wg: Hanulanka...

ŚWIDNICA. KLASZTOR FRANCISZKANÓW NA RYS. B. WERNERA

z najw. zakł. przem. miasta i w 1895 r. zatrudniała aż 1.000 robotników.

W 1844 r. nastąpił zasadniczy przełom w rozwoju miasta, ponieważ dotarła tu z Jaworzyny Śl. linia kol., która umożliwiła dalszy rozwój przem. W 1855 r. została przedłużona do Dzierżoniowa. Powstał wówczas nowy dworzec i zbud. 2 wieloprzędzowe wiadukty: pn. o dł. 600 m i pd. o dł. 350 m, które uchodziły za wybitne osiągnięcia techn., szczególnie pn., najdł. na Śl. Skutkiem rozwoju miasta i przemian były napięcia społ., które szczególnie silnie dały o sobie znać podczas Wiosny Ludów. W Ś. doszło do masowych i krwawych wystąpień. 31.07.1848 r. podczas demonstracji na rynku wojsko zastrzeliło 5 osób i raniło 29, z których zm. jeszcze 6. Następnego dnia zginęła 1 osoba. Zajścia te odbiły się szerokim echem w Niemczech, a ich skutkiem w Ś. było odwołanie władz wojskowych

i rezygnacja burmistrza. Ofiary uczczono pomnikiem na cment. ewang.

Miasto rozwijało się także terytorialnie, chociaż z trudem. W 1852 r. do Ś. przyłączono niewielką wieś Kliczków na pr. brzegu Bystrzycy (ob. ul. Kliczkowska). W 1854 r. nowy bud. otrzymał szpital św. Elżbiety. W 1857 r. powstała odlewnia i fabryka maszyn roln. Wiele nowych bud. i obiektów komunalnych i przem. powstało w Ś. w l. 60. i następnych. W 1860 r. Ś. otrzymała połączenia telegraficzne, w rok późn. powstał nowy dworzec kol., ale ob. zbud. dopiero w pocz. XX w. W 1863 r. zbud. gazownię, w 1864 r. wieżę ciśnień. W 1865 r. zaczęła

ŚWIDNICA. D. DOM SPOTKAŃ PAR. EWANG.-AUGSB., POTEM ZAKŁ. DOM KULT. fot. M. Staffa

ŚWIDNICA. KAPLICA NA CMENTARZU PRZY UL. BRZOSOWEJ fot. M. Staffa

ŚWIDNICA. GROBOWCE NA CMENT. PRZY UL. BRZOSOWEJ fot. M. Staffa

ŚWIDNICA. CMENT. PRZY UL. BRZOSOWEJ. POMNIK OFIAR GROSS-ROSEN fot. M. Staffa

działalność fabryka kotłów. Nadal jednak miasto żyło gł. z rzem. W 1865 r. działało 1.100, rzem. pracujących w różnych branżach.

W 1866 r. zlikw. twierdzą i przystąpiono do rozbiórki pozostałych fortyfikacji, w tym murów i bram. Trwała ona do 1893 r., gdy zak. urządzenie na ich miejscu parków, promenad i wytyczanie nowych

ulic. Pozostał jednak nadal silny garnizon, dla którego zbud. nowe koszary. Miasto zyskało jednak swobodę rozwoju i nowe tereny pod zabud., co je znacznie ożywiło. W 1866 r. powstała fabryka pomp, w 1868 druga i konstr. stał. oraz fabryka maszyn (d. ŚFUP), potem następne zakł. W 1870 r. zbud. następną fabrykę kotłów, w 1872 r. szpital pow., w 1876 r. wodociągi dotarły do mieszkań, a w 1877 r. wzn. nową wieżę ciśnień. W 1879 r. powstała kolejna fabryka maszyn.

Miasto nie zaniedbywało także in. dziedzin życia społ. Cały czas działał teatr miejski, powstawały różne organizacje i tow. (np. śpiewacze i muz.), wiele masowych imprez odbywało się w ogromnej sali browaru, istniały stow. sport., rozwijały się szkolnictwo i biblioteki. Od 1820 działała pensja dla dziewcząt prowadzona przez urszulanki (z przerwą), zamieniona potem na szkołę, a od 1920 r. przekształcona w liceum. W 1854 r. nowy bud. z salą gimnastyczną otrzymało gimn. ewang. W l. 70–80. powstało kilka szkół zawodowych, a nawet szkoła muz. W 1881 r. wzn. także duże więzienie i nowy dom poprawczy. Od 1840 r. miasto miało własną prasę. Zaczął się wówczas ukazywać tyg. *Schweidnitzer Bote*, ale większe znaczenie miał ukazujący się od 1840 r. *Kreis-Blatt*,

ŚWIDNICA. RATUSZ. WYKUSZ IZBY RAJCÓW fot. M. Staffa

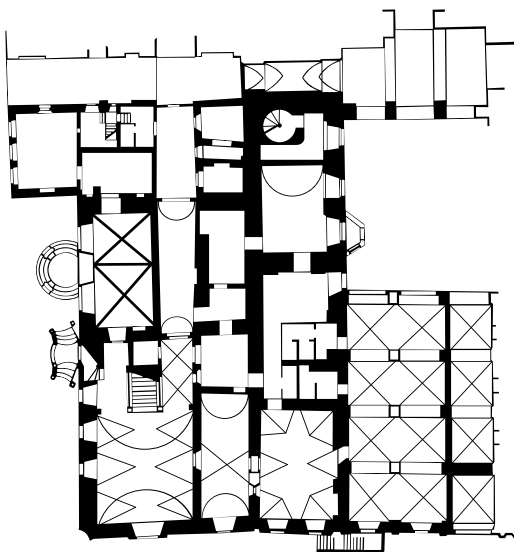

ŚWIDNICA. OBWAROWANIA MIASTA I WEJŚCIE DO MUZEUM BRONI I MILITARIÓW W KAZAMATACH fot. M. Staffa

ŚWIDNICA. BLOK ŚRÓDRYNKOWY Z RATUSZEM repr. z: Mann...

wychodzący od 1874 r. *Schweidnitzer Stadtblatt*, czy od 1886 r. *Taegliche Rundschau*... Część z nich w okresie międzywojennym połączyła się. Od 1914 r. w Ś. wychodził dziennik *Schweidnitzer Zeitung*. O randze gospod. Ś. świadczy urządzenie tu w 1892 r. i ponownie w 1911 r. wielkich wystaw gospod., dla których zbud. pawilony w Parku Centralnym. Odbiły się echem w ówczesnej prasie i dobrze przysłużyły promocji miasta i jego przem.

ŚWIDNICA. RZUT RATUSZA wg: Pilch, Ratusze...

Koniec XIX w. zaowocował kolejnymi zakł. przem. i obiektami komunalnymi. W 1890 r. powstała duża fabryka rękawiczek (po 1945 r. filia „Renifera”), w 1891 r. zbud. nowoczesną rzeźnię miejską, w 1895 r. zał. pierwsze telefony, a w 1898 r. powstała fabryka liczników i silników elektr. (dzisiejszy „Pafal”). Jednak rozwój przem. i górn. w pobliskim Wałbrzu. spowodował, że tam przeniósł się śr. ciężkości i Ś. utraciła na jego rzecz przodującą rolę w Sudetach i na Przedgórzu. Pozostawała nadal czołowym ośr. przem. i drugim miastem regionu. W 1895 r. powstał interesujący projekt bud. do Wałbrzycha linii kolei wąskotorowej lub tramwaju przez Świebodzice, ale nie został zrealizowany. Doprowadzono natomiast w 1898 r. linię kol. ze → Strzeblowa, która zapewniła połączenie kol. z Wrocław. W tym samym r. Ś. przekroczyła 25 tys. mieszk. i stała się pow. miejskim. W 1904 r. zbud. linię kol. do Jedliny przez Zagórze Śl., która stała się atrakcją turyst., szczególnie po zbud. jez. zaporowego w Luba-

ŚWIDNICA. BLOK RATUSZOWY OD PD.-ZACH.
fot. M. Staffa

ŚWIDNICA. ELEWACJA TYLNA RATUSZA
I POZOSTAŁOŚCI WIEŻY fot. M. Staffa

ŚWIDNICA. PORTAL DO PIWNICY RATUSZOWEJ
fot. M. Staffa

chowcie. Dol. Bystrzycy była wówczas b. uczęszczanym terenem turyst. W l. 1905–07 przebud. linię kol. z Jaworzyny Śl. do Kamieńca Żąbk., dodając drugi tor i zasypując wiadukty koło miasta. Wówczas też powstał ob. dworzec kol. Świdnica-Miasto. i stacja w Kraszowicach. W l. 1905–07 w Ś. powstała elektrownia miejska, urządzono obiekty sport. W pocz. XX w. miasto dysponowało bogatą bazą nocł. działało 6 hoteli i ponad 100 różnych zakł. gastr. Po I wojnie świat. miasto nadal rozwijało się, ale podczas kryzysu lat. 30. część zakł. przem. upadła lub została zamknięta. W okresie międzywojennym Ś. była sporym ośr. turyst., istniało 6 hoteli o 185 miejscach nocł. i schr. młodz. dysponujące 17 miejscami oraz polem namiotowym. Rozwinięte było szkolnictwo, działało 13 szkół podst., 4 śr. i szkoła handl. Działały stały teatr, kluby sport., w 1927 r. zbud. nowe kąpielisko, a w 1928 r. fabrykę naprawy taboru kol. W lutym 1945 r. władze zarządziły ewakuację mieszk., a Ś. została ogłoszona twierdzą. W mieście stacjonował garnizon, a pod Ś. urządzono lotnisko polowe, które bombardowano. Na szczęście naloty nie przyniosły miastu większych strat. Ś. została zajęta 8.05.1945 r. przez oddz. 21 AR, praktycznie bez walk i strat. Ponieważ miasto nie było zniszczone, ocalały zarówno domy mieszk. jak i zakł. przem., b. szybko zostało zasiedlone przez Polaków przybywających z różnych stron. Pocz. sporą grupę stanowili Żydzi. Już w poł. maja 1945 r. w Ś. działali przedstawiciele polskich władz miejskich i pow. Uruchamiano pierwsze zakł. przem. i komunalne, chociaż część została

już wyszabrowana, brakowała także surowców i fachowców, stąd pracowali w nich gł. Niemcy. Jako jeden z pierwszych ruszył „Iglotech”, potem zakł. skórzane „Renifer”, zakł. przem. wełn. „Siwela” i Zakł. Magnezytowe. Nieco późn. większe: fabryka wagonów (pocz. jako zakł. napr. taboru kol.), oraz „Pafal”, Zakł. Elektrotechn. Mot. i ŚFUP. Większość fabryk utrzymała przedwojenny profil prod. Powstała też fabryka mebli, która rozrosła się do roli czołowego zakł. w mieście.

Również w 1945 r. zaczęły rok szkolny 2 pierwsze szkoły podst. oraz Gimn. i LO, jako następna powstała szkoła muz. i in. Szczególnie szybko rozwijała się sieć szkół zawodowych i techn., dostosowywana do profilu i potrzeb miejscowych zakł. przem. W l. 50. działało już 8 szkół podst. i niej więcej tyle samo śr. W k. 1945 r. zaczął pracę dom kult. i teatr, od 1947 r. z zawodowym zespołem. Jednym z jego pierwszych dyr. był znakomity późn. aktor warszawski Saturnin Żórawski, a występował na jego deskach m.in. Jarema Stępowski. Dyr. lit. był Franciszek Jarzyna, późn. dyr. Teatr działał do 1952 r. W l. 1945–47 ukazywały się *Wiadomości Świdnickie*, które reaktywowano dopiero w 1989 r.

W 1955 r. w obręb miasta włączono Kraszowice. W l. 50–60. przeprowadzono rozbud. i modernizację większości zakł. przem., częśc. zmieniając im. profil lub asortyment prod. Duża część swoje wyr. przeznaczała gł. na eksport., np. fabryka wagonów czy ŚFUP, także MERA-PAFAL. Szybko znaczącą pozycję uzyskały zakł. POLMO-ELMOT. W l. 60. Ś. była dużym ośr. przem. W tut. zakł. i przeds. za-

ŚWIDNICA. PORTAL RATUSZA fot. M. Staffa

trudnionych było więcej prac, niż mieszk. liczyła Ś. Do miasta dojeżdżały tys. ludzi, nie tylko z pobliskich miejscowości. Spowodowało to konieczność rozwoju komunikacji zbiorowej. Od 1958 r. w Ś. działała miejska komunikacja autobusowa, której linie zaczęły obsługiwać prawie cały pow., a nawet docierały do Wałbrza.

Rozwój miasta spowodował konieczność przebud. ukł. komunikacyjnego i potrzebę wzn. szeregu obiektów komunalnych. W 1970 r. miasto otrzymało kryty basen. W 1971 r. w Ś. otwarto fil. Polit. Wrocł., ukierunkowaną na potrzeby miejsc. przem. (kier. mech. i elektr.) W tym samym r. oddano do użytku obwodnicę (ul. Zamenhofa i ul. Esperantystów), ale równocześnie popełniono błąd lokując poza nią nowe Os. Młodzieży, potem także Os. Zawiszów, co spowodowało, iż stała się tylko arterią miejską, a nie trasą tranzytową. Rozbud. miasta ułatwiło powstanie fabryki domów, prod. elem. wielkopłytkowe, z których wzn. większość nowych domów.

Podczas reformy adm. w 1973 r. Ś. aspirowała do roli siedziby woj., ostatecznie stała się tylko siedzibą niektórych inst. woj. W 1977 r. do miasta przyłączono część obrębu Pszenna, aby umożliwić rozwój dzielnicy przem. Po 1984 r. rozpoczęta bud. Os. Zarzecze na pr. brzegu Bystrzycy, w dzielnicy przem. W Os. Zawiszów zbud. nową halę sport., we wszystkich os. powstały nowe szkoły, a w l. 90. zdołano uk. bud. dużego szpitala „Latawiec”, rozpoczętą jeszcze przed 1945 r.

Przez wiele l. rozwój miasta hamowało istnienie w jego pd.-zach. i zach. części rozległego zespołu koszar zajętego przez Armie Czerwoną. Mieściło

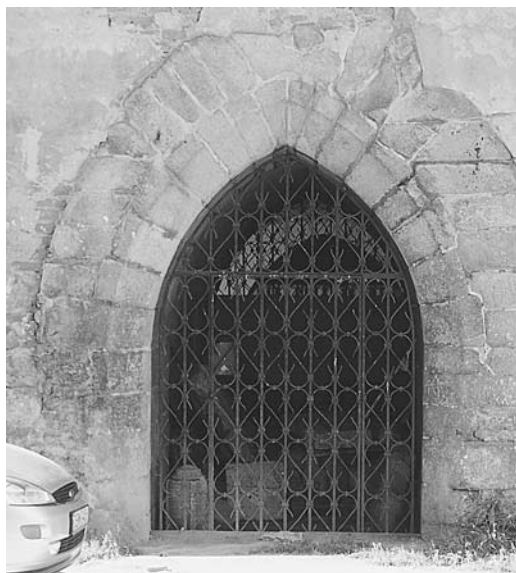

ŚWIDNICA. FIG. ŚW. FLORIANA W NAROŻNIKU RATUSZA fot. M. Staffa

się tu dowództwo garnizonu, a od 1986 r. do wyjścia z Polski w 1991 r. nawet dowództwo Pn. Grupy Wojsk AR. Miasto miało wówczas bezpośrednie połączenie kol. z Moskwą, ale pociągami dostępnym tylko dla żołnierzy AR i ich rodzin. Po wyjeździe AR z Polski cały kompleks został skomunalizowany i zagospod. na cele mieszk., handl. i adm.-społ., m.in. w odrestaurowanych bud. mieści się Urząd Miasta, Urząd Stanu Cywilnego, Urząd Skarbowy i in.

Ś. jest prężnym ośr. życia kult. i art. Od 1960 r. działa Tow. Reg. Ziemi Świdn., znane z wielu inicjatyw i dokonań, od 1967 r. istnieje znane Muzeum d. Kupiectwa, niegdyś b. czynny był klub NOT. W mieście tworzy wielu art., szczególnie liczne było środowisko mal. i lit., z którego wywodzi się wielu znanych twórców. Ś. jest siedzibą wielu organizacji społ., w tym unikalnego Bractwa Krzyżowców zał. przez Andrzeja Scheera.

W k. lat 80–90 w nowopowstałych osiedlach erygowano 2 par. i zbud. nowy kośc.: MB Królowej Polski na Os. Młodych (6.01.1981), którego interesująca bryła stała się wyraźnym akcentem w panoramie miasta i znacznie mniej ciekawy jest kośc. Św. Ducha na Os. Zawiszów (25.06.1999). W dzielnicy przejętej po wojskach ros. w odzyskanym przy ul. Wałbrzyskiej obiekcie erygowano par. św. Andrzeja Boboli (12.06.1995). Ważnym wydarzeniem w dzie-

ŚWIDNICA. PORTAL W PRZYZIEMIU WIEŻY
fot. M. Staffa

ŚWIDNICA. KAMIENICA RYNEK 7 fot. M. Staffa

ŚWIDNICA. BLOK RATUSZOWY (Z TEATREM)
OD PD.-WSCH. fot. M. Staffa

jach miasta stało się ustanowienie 24.02.2004 r. biskupstwa i ingres rektora Papieskiego Wydz. Teolog. we Wrocław. ks. bpa Ignacego Deca 25.03.2004 r. Kościół katedralny został kościół par. śś. Stanisława i Wacława. 21.04. na pl. przed katedrą posadzono drzewo i wmur. tabl. pamiątkującą powołanie diecezji. W kwietniu 2004 r. powołano w Ś. podstrefę Wałbrz. Specj. Strefy Ekon.

7. Ś. w pełni zachowała w obrębie miasta średn. układ przestrzenny i ogromny zespół zabytkowej zabud. z różnych okresów, stawiający ją na drugim miejscu po Wrocław w regionie:

1. Katedra śś. Stanisława i Wacława przy pl. Kościelnym – bud. kościół par. rozpoczęto ok. 1330 r., prezbiterium uk. w 1353 r., nawy boczne sklepiono w 1385 r., a korpus uk. w pocz. XVI w. Bud. byli prawd. mistrz Jakub (znany ze Strzegomia) i Apeczko. Kościół spłonął w 1532 r., zaważyły się wówczas sklepienia nawy gł. (szybko odbud.) i fasada zach., a cały kościół uk. do 1565 r. w ob. postaci. Wieżę zbud. w l. 1400–1570. Od 1561 do 1629 r. kościół służył ewang. i wówczas także był przebud. Kościół był kilkakrotnie remontowany, m.in. w l. 1893–1909, 1959–67, 1970, 1979, 1990–95 i 1997–2001 (wówczas przeprowadzono także konserw. części wystroju rzeźb. fasady i fresków wewn.). Ostatecznie powstał jako ogromna got. bazylika o wydłużonym, 7-przęsłowym korpusie, z zak. wielobocznie prezbiterium. Wys.,

ŚWIDNICA. RYNEK. PIERZEJA PD.-WSCH.
fot. M. Staffa

ŚWIDNICA. HALA SPORTOWA W PARKU CENTRALNYM fot. M. Staffa

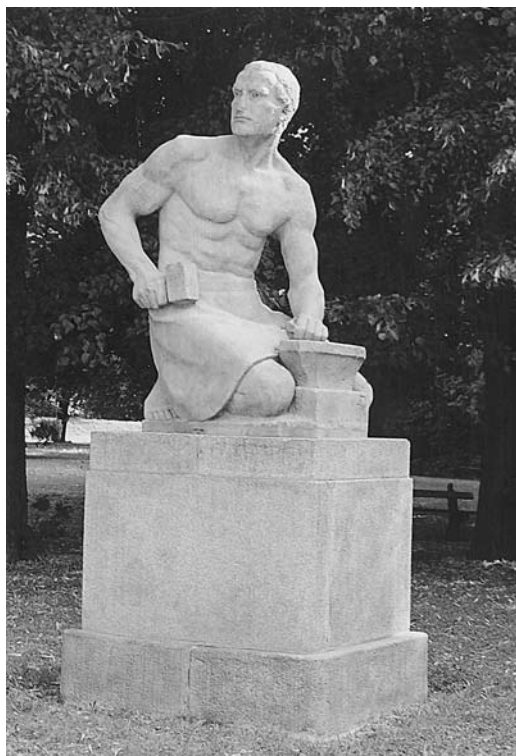
akcentowanymi boniowaniem. Dach 4-spadowy. Wewn. bar. i klas. wyposażenie z okresu bud. i przebud.: rzeźby i obrazy olejne, a na sklepieniu polichr.

Na przedłużeniu kośc. stoi bud. d. komandorii ufund. w 1240 r., w ob. postaci z 2. poł. XVII w., przebud. w XVIII i k. XIX w., 2-kond. z boniowanym przyziemem. Pom. kośc. a nim stoi łącznik z XIX w. nad d. bramą wjazdową. Dachy z lukarnami, wnętrza przekryte sklepieniami kolebkowymi. W ogrodzie kam. słup z bogato opr. herbami.

3. D. zespół klaszt. urszulanek przy ul. Kotlarskiej. Bar. kośc. św. Józefa z lat 1754–74 wzn. wg proj. W. Mattauscha, był remontowany w 1961 i 1971–74 r. Płaska 3-osiowa elewacja w licu zabud. ulicy, zwieńczona skromnym szczytem wolutowym. Niżej pilastry i bogato opr. okna zak. półkoliście. W przyziemiu portal ujęty w skośnie ustawione pilastry, łączący się z falistym gzymsem, na portalu 3 fig. św. Wnętrze na rzucie eliptycznym, ściany dzielone pilastrami. Obok stoi d. szkoła klaszt. z lat 1731–34 i bud. klaszt. proj. K. Koehlera, przebud. w l. 1851–75 i kilkakrotnie remontowane, ostatnio w l. 90. XX w. Z fasady wyrastają skośnie ustawione

pilastry przechodzące w kwadratową wieżę w dachu i licu elewacji. Wieżę wieńczy fantazyjny hełm. Na dachu lukarny. Elewacja dzielona pilastrami w wielkim porządku, okna i drzwi prostokątne, w kam. obramieniach.

Za kośc. i klaszt. jest ogród z fig. z XVIII i XIX w. Na jego końcu przy ul. Budowlanej 8

ŚWIDNICA. POMNIK WIELANDA W PARKU CENTRALNYM fot. M. Staffa

ŚWIDNICA. D. PAŁAC OPATÓW fot. M. Staffa

ŚWIDNICA. SZKOŁA MUZYCZNA fot. M. Staffa

ŚWIDNICA. UL. DŁUGA fot. M. Staffa

stoi d. plebania, mur. z k. XIX w., przebud. w XX w.

4. Kość. par. św. Andrzeja Boboli przy ul. Wałbrzyskiej. Jest to d. bud. szkoły w zespole Fund. Adolfa Kessela, dyr. huty, który kosztem 3,5 mln marek utw. zakł. wych. dla młodzieży. W l. 1905–07 powstał okazały kompleks bud. złożony ponadto z internatów, bud. dla wychowawców, sali gimnastycznej i budynków pom. Mur., z narożami z kam. ciosów, oknami i portalami kam. Część ma piętra wyk. w konstr. ryglowej. Całość zamyka ogrodzenie z bramą wjazdową. Po 1945 r. użytkowane przez AR. Od 1991 r. w jednym

z bud. mieści się szkoła Nr 8, reszta wykorzystywana na różne cele. W bud. szkoły w 1995 r. erygowano par. Adaptowano go na kość. Zał. na prostokącie, 2-kond., z wieżą wyrastającą ze ściany szczytowej. Wieżę wieńczy daszek siodłowy pom. trójkątnymi szczytami i drewn. sygnaturka. Dach 4-spadowy. Okna w obramieniach. Wyposażenie współcz.

5. Ewang.-augsb. par. Kość. Pokoju przy pl. Pokoju – najcenniejszy i najoryginalniejszy zabytek miasta, 8.09.2002 r. wpisany na listę Świat. Dziedzictwa Kulturowego UNESCO. Jest jednym z 2 (obok Jawora) zachowanych (a 3 zbud.) świątyń tego typu. Powstał po wojnie 30-letniej, gdy pod naciskiem kr. Szwecji ces. Austrii zgodził się na bud. 3 świątyń dla ewang. Ich bud. była obwarowana wymogiem aby stały za murami, były wzn. z nietrwałych mat. i nie miały wieży. Kość. zbud. w l. 1656–57 wg proj. wrocł. arch. i fortyfikatora Albrechta Saebischa. Zał. na krzyżu o dł. ramion 44,0 i 30,5 m oraz szer. 20,0 m. Ma ok. 15,0 m wys. Powstał w konstr. szach. Wnętrze otaczają 2-piętrowe empory, których słupy niosą też wieżbę dachową. Potem pom. balkony empor wbud. jeszcze łóże. Przy zak. nawy dostawiono w 1763 r. zakrystię i tzw. halę zmarłych z drewn. portalami. Cała bryła jest b. rozczłonkowana, bowiem kość. otaczają liczne kapł. mieszk. i wejścia na poszczególne łóże na emporach. Kość. mieści 7.500 osób, z tego 3.000 na miejscach siedzących. Dachy dwuspadowe, na kalenicy nad nawą 8-boczna sygnaturka z 1714 r. Kość. był kilkakrotnie remontowany i rozbud., m.in. w XVII/XVIII w., 1852, 1902, 1956–60 r., a w l. 1992–2002 przeszedł gruntowną konserw. finansowaną gł. przez stronę niem.

Wnętrze kość. uderza bogactwem bar. wystroju. W l. 1695–96 powstały mal. na stropie pędzla C. Süssenbacha i C. Kollitschky'ego. Zajmują 5 wielobocznych pól otoczonych polichr. przedstawiającą aniołki, przeważnie grające na różnych instrumentach. B. bogate są empory, szczególnie ich balustrady, na których namalowane są inskrypcje i sceny symboliczne, umieszczone są także drewn. epitafia, część z olejnymi portretami, godła cechowe i in. elem. dek. Najbogatszy

ŚWIDNICA. UL. DŁUGA fot. M. Staffa

wystrój ma łoża von Hochbergów z 1698 r., której parapet tworzą herby i epitafium hr. Rzeszy Hansa Heinricha von Hochberga, gł. fund. kość. Rozbud. formę ma ołtarz ze sceną Chrztu Chrystusa – dzieło Gottfrieda Augusta Hoffmanna z 1752 r. Wyżej w emporze nad ołtarzem są małe organy z 1695 r. Na drugim końcu kość. są duże organy z lat 1666–69, dzieło C. Klosego z Brzegu, rozbud. w l. 1776 o ruchome fig. tzw. orkiestry niebiańskiej i dod. dek. rok. w 1778. Były kilkakrotnie remontowane i przebud., m.in. przez miejscową firmę Schlag und Söhne. Są instrumentem koncertowym, jednym z najlepszych na Dln. Śl. Na narożu empory na styku nawy i transeptu znajduje się ambona z 1729 r., również dzieło G.A. Hoffmanna. Kosz ozdobiony jest personifikacjami Wiary, Miłości i Nadziei, baldachim tworzy grupa aniołów, bogato zdobione są schody, zamknięte bramką. W hali chrztów stoi piękna chrzcielnica P. Wernera z 1661 r. Naroża korpusu zdobia hermy, pom. nimi płyciny z herbami i inskrypcjami. Wys., rozbud. pokrywa. Wnętrze zachowało też oryginalne ławki i meble. Oprócz licznych drewn., mal. epitafiów we wnętrzu na ścianach zewn. znajduje się liczny zespół kam. epitafiów z 2. poł. XVII – 1. poł. XVIII w. Kość. otacza st. cment. z zabytkowymi nagrobkami, są też kapł. grobowe z pocz. i k. XIX w.. Rosną na nim pomnikowe drzewa. Teren kość.

ŚWIDNICA. UL. DŁUGA fot. M. Staffa

stanowi enklawę w zabud. miasta. W skład zespołu wchodzi ponadto: brama z furką z 1730 r., przebud. w pocz. XX w. od strony pl. Pokoju ze stojącą obok d. stróżówką, mur. z 1710 r., przebud. w pocz. XX w. Dalej stoi kwadratowa, szach. dzwonnica, z drewn. nadbud. Powstała w 1708 r. Wisi na niej dzwon z tego r. Następnie stoją: d. szkoła ewang. (liceum) z 1709 r., przebud. w pocz. XX w., z mur. przyziemiem, szach. piętrem; 2 bud. pastorałki z 1700 r., przebud.

ŚWIDNICA. FIG. MB NA KAMIENICY PRZY UL. FRANCISZKAŃSKIEJ fot. M. Staffa

ŚWIDNICA. MŁYN PRZY UL. GARBARSKIEJ fot. M. Staffa

ŚWIDNICA. UL. GRODZKA
 fot. M. Staffa

ŚWIDNICA. NAROŻNIK RYNKU I UL. GRODZKIEJ
 fot. M. Staffa

w XX w., o podobnej konstr. i tzw. nowa pastórówka z 1800 r., przebud. w pocz. XX w. Całość otacza mur cment. z 1762 r. z bramą boczną z 2. ćw. XVIII w. Od strony ul. Saperów stoi (ob. wydzielony) bud. d. domu nauczyciela, mur. z 1762 r., przebud. z pocz. XX w., ob. służący jako kapł. Adwentystów Dnia Siódmego.

6. Cerkiew prawosławna Mikołaja Cudotwórcy na cment. przy ul. Łukasieńskiego. Powstała jako neorom. kapł. cment. w k. XIX w. Zał. na rzucie krzyża z 8-boczną kopułą na skrzyżowaniu nawy i transeptu. Elewacje dzielone lizenami, szczyty transeptu wykończone fryzem arkadkowym. Okna półkolistie zak., część z maswerkami. Na cment. znajdują się także mur. kapł. grobowe

ŚWIDNICA. DOM PRZY UL. KLICKOWSKIEJ 62
 fot. M. Staffa

- z 2. poł. i k. XIX w. oraz brama i d. dom zarządcy lub grabarza (ob. mieszk.), mur. z tego okresu.
7. Zespół poklaszt. kapucynów przy ul. Zamkowej powstał na miejscu zamku ks. (potem dworu starosty von Nostitza), którego relikty odsłoniły bad. archeol. W l. 1673–80 kapucyni wzn. bar. klaszt., przebud. w 2. poł. XIX w., a w l. 1682–88 skromny kośc. NMP Niepok. Pocz. W 1810 r. kośc. sekularyzowano, a w 1815 r. przebud. na ewang. kośc. garnizonowy. W klaszt. mieścił się szpital, potem sierociniec. Klaszt. jest bud. 4-skrzydłową, z wewn. dziedzińcem. Z d. zamku zachował się ren. portal z 1537 r. Użytkowany i remontowany przez Zbór Zielonoświątkowy, który w odrestaurowanym skrzydle prowadzi Dom Rekolekcyjny. Kośc. po 1945 r. był nieużytkowany, potem przejął go Kośc. Polsko-Kat., nadając wezw. św. Antoniego.
8. D. kośc. św. Barbary (ob. kawiarnia) przy ul. Basztowej z basteją przy Bramie Strzegomskiej. Kapł. przybramnia istniała już w średn. W 1501 r. zniszczona, odbud. w 1599 r., ponownie w 1691 r. Od 1741 r. była siedzibą ewang. kośc. garnizonowego. Zniszczona w 1764 r., odbud., od 1818 r. służyła z przyległą basteją jako zbrojownia. Po 1945 r. magazyn, od 1982 r. klub NOT. Wnętrze całkowicie przebud., m.in. wprowadzono podział na 3 kond. Zał. na prostokącie z wielobocznie zamkniętym prezbiterium, oskarpowana, przekryta sklepieniem sieciowym. Z boku mała zakrystia. W fasadzie skromny portal i 2 wnęki z płaskorzeźbami z 1513 r. Do kośc. przylega wydłużona bastėja na podkowiastym rzucie, z zach. fragm. muru miejskiego. Istniała już w XV w., została przebud. ok. 1750 r.

ŚWIDNICA. UL. KOŚCIELNA
fot. M. Staffa

9. Przy ul. ks. Agnieszki 12/14 stoi d. kośc. ewang. z lat 1920–30, po 1945 r. użytkowany jako zakład dom. kult. z salą widowiskowo-kinową i dom spotkań par. ewang.-augsb. Nosi cechy arch. modernistycznej.
10. Cment. przy ul. Brzozowej zał. w pocz. XX w. Znajduje się na nim neogot. kapł. pogrzebowa z 1. ćw. XX w. Zał. na rzucie krzyża, oskarpowana, nakryta dachami dwuspadowymi, na kalenicy 8-boczna sygnaturka z iglicowym hełmem. Okna i portal ostrołukowe. Na elewacjach blendy. Na cment. stoją mur. kapł. grobowe. Do ciekawszych należą m.in. rodziny Jeschek z 1. ćw. XX w. oraz rodziny Hänel z ok. 1935 r. W centrum pomnik na grobie 8 więźniów Gross-Rosen zamordowanych pod Goczałkowem i ekshumowanych po 1945 r. Tworzy go płyta z napisem i półkoliście zak. stella z płaskorzeźbą postaci siedzącej kobiety.
11. Z obwarowań miejskich, które niegdyś składały się z potrójnego pierścienia murów i 7 bram oraz ok. 70 wież, baszt i bastei, zachowały się tylko nikielne fragm. muru u zbiegu ul. Muzealnej i Basztowej (koło bastei). Mury powstały w XIV–XV w. Fragn. są też w rejonie katedry od Al. Niepodległości, gdzie zostały obsypane wałem ziemnym i zamienione w nowożytnie fortyfikacje. Mieści się w nich Muzeum Broni. Jedyne zachowane fragn. obwarowań fortecznych twierdzy w Ś. są pozostałości Fleszy Nowomłyńskiej przy ul. Śląskiej. Pochodzi z ok. 1760 r. Do dziś pozostał narożnik i fragn. podwójnej fosy.
12. Ratusz na Rynku zajmuje pn.-zach. narożnik bloku śródmiejskiego. Got. ratusz istniał już ok. 1330 r. Wcześniej stał tu Dom Kupiecki. W 1. poł. XIV w. został pow. o kramy i ławy. Po pożarze w 1393 r. został odbud., po kolejnym w 1528 r. odbud. do 1536 r. już jako ren., m.in. z dodaniem wykusz. kapł. Po pożarze w 1717 r. odbud. do 1726 r. w zmienionej formie. W 1757 r. znowu uległ zniszczeniu i został odbud. Całość była przebud. i remontowana z XIX i XX w. Wieża ratusza w trakcie prac rozbiórkowych w sąsiedztwie zawałiła się 5.01.1967 r. i pomimo wielokrotnych proj. nie została do dziś odbud. Ob. w ratuszu mieści się Muzeum Dawnego Kupiectwa, Ośr. Kult. i Urząd Stanu Cyw.

ŚWIDNICA. KAMIENICA PRZY UL. KOTLARSKIEJ 7
fot. M. Staffa

Ratusz jest bud. 2-kond. z poddaszem użytkowym. Stanowi połączenie 3 bud. o wyraźnie widocznym podziale w elewacji zach. (pomimo jej ujednolicenia). Najcenniejszy jest bud. skrajny, pn.-zach. z Izbą Rady na piętrze, ze sklepieniem krzyżowo-żebrowym, polichr. z 1537 r. (odkryta w 1960 r.) i późnogot. portalem w kształcie trójliscia ściętego z XVI w. Przy izbie, która pełniła potem funkcję kapł., znajduje się kolisty wykusz mieszczący d. ołtarz. Elewacje dzielone są gzymsem międzypiętrowym i pilastrami, przyziemie boniowane. Elewację zach. wieńczy dek. szczyty, pom. którymi ustawione są posągi ks. św. i ces. Karola IV. Okna prostokątne, w opaskach, na 1 p. pod nadokiennikami. Gł. portal o wykroju prawie półkolistym, flankowany jest ukośnie us-

ŚWIDNICA. UL. KOTLARSKA
fot. M. Staffa

ŚWIDNICA. DWORZEC KOLEJOWY fot. M. Staffa

tawionymi kolumnami, podtrzymującymi łukowo wygięty balkon na piętrze, z azurową, kam. balustradą i kartuszem herbowym. Podobnie wykonany, ale węższy jest portal w elewacji pn. prowadzący do piwnicy ratuszowej. Szczególnie bogato dek. jest wykusz ołtarzowy, wsparty w przyziemiu na filarach. W naroża ratusza wmur. są bar. fig. św. Floriana z 1720 r. i Jana Nepomucena z 1718 r. Obok pierwszej jest tabl. z 1965 r. pośw. saperom i pionierom, ufund. w XX rocznicę wyzwolenia. W tylnej elewacji widoczne są relikty got. Na dziedzińcu bloku stoi przyziemie wieży z got. portalem. Znajduje się w nim małe lapidarium, m.in. krzyż pokutny z → Bagieńca o wym. 168x69x21 cm.

13. W pd. pierzei bloku śródrynkowego znajduje się bud. teatru miejskiego. Powstał w XVI w., przebud. w 1821 r. i jeszcze kilkakrotnie. Gen. przebud. z adaptacją do funkcji przeszedł w l. 1914–15. Po 1960 r. ponownie remontowany, niestety z zatarciem większości wystroju wnętrza. Bud. 3-kond., nieco cofnięty w stosunku do pierzei, przed którą wychodzi podcień niosący taras na piętrze.
14. Ś. była dużym miastem garnizonowym, w związ-

ku z czym sporą część jej zabud. stanowiły obiekty wojskowe. Dotrwało ich wyjątkowo dużo, ponieważ większość po 1945 r. zajmowała AR, część WP. Ob. część adaptowano na cele adm., szkolne, handl., ale sporo stoi opuszczonych. Do ciekawszych należą:

- zespół przy ul. Saperów złożony z blisko 20 obiektów o różnym przeznaczeniu. Gł. bud. koszarowy z pocz. XX w., 3-kond., z płytkim ryzalitem śr. i bocznymi, mieści ob. gimn. Obok koszary (ob. ZUS) – mur. z k. XIX w., bud. adm. z tego okresu, 3 bud. adm. – mur. z pocz. XX w. Dalej stoją bud. gospod.: 2 stajnie, 2 bud. gospod., 4 magazyny – mur. z k. XIX w. oraz 2 magazyny zbożowe, mur. z XIX/XX w. Całość otoczona ogrodzeniem z bramami z k. XIX w. Przy bud. koszar (szkoły) stoi obelisk z granitowych kostek z płaskorzeźbą orła i napisem: W XV rocznicę Ludowego Wojska Polskiego bohaterskim saperom batalionu poległym w II wojnie światowej. Świdnica 12.10.1958.;
- przy ul. Wałbrzyskiej i Armii Krajowej jest drugi, równie liczny zespół pokoszarowy z XIX/XX w.

ŚWIDNICA. SALA GIMNASTYCZNA III LO
fot. M. Staffa

ŚWIDNICA. III LO PRZY UL. KOŚCIELNEJ
fot. M. Staffa

ŚWIDNICA. ALTANA W PARKU MŁODZIEŻOWYM
fot. M. Staffa

ŚWIDNICA. FONTANNA U STÓP ALTANY
fot. M. Staffa

- mur., nietynkowany, z dek. z cegły szkliwionej. Bud. 2-4 kond., o rzutach rozczłonkowanych ryzalitami lub skrzydłami bocznymi. Nakryte dachami dwuspadkowymi. Det. nawiązują do arch. neogot. W skład zespołu oprócz bud. koszarowych wchodzi magazyny i bud. pom.;
- przy ul. Teatralnej 32-38 stoją d. koszary (ob. mieszk.), mur. z ok. 1780r., przebud. w pocz. XX w.
- 15. Pałac opatów lubiąskich (wg części opr. opatów krzeszowskich) przy ul. Franciszkańskiej 18 – bar. z lat 1723-25, wzn. przez F. Hammerschmidta. Po 1741r. służył jako siedziba komendanta twierdzy, w l. 1810-18 jako arsenał, potem bud. adm., ob. siedziba spółdz. Wielokrotnie remontowany i przebud., m.in. aktualnie. Mur., 3-kond., 4-skrzydłowy z wewn. dziedzińcem. Elewacje dzielone boniowanymi lizenami, okna prostokątne, w opaskach. Portal o wykroju półkolistym, ozdobiony kam. wazonami. Wnętrza część. zachowały dek. sztukatorską na sklepieniach kolebkowych z lunetami.
- 16. Miasto zachowało liczne bud. użyteczności publ., gł. z okresu rozbud. w 2. poł. i pocz. XX w. Część stanowią okazałe gmachy bud. dla określonych funkcji, część bud. adaptowane na te cele. Do ciekawszych należą m.in.:
 - bud. przy Al. Niepodległości 11/13 – mur. z ok. 1920r.;

- bud. adm. przy ul. Żeromskiego 11/13 – mur. z pocz. XX w.;
- bud. adm. przy ul. Kliczkowskiej 27 – mur. z lat 1910-20;
- 2 bud. adm. przy ul. 1 Maja 19 i 23 – mur. z ok. 1920r.;
- bud. adm. przy ul. Menniczej 1 – mur. z k. XIX w.;
- bank przy ul. Tolstoja 2 – mur. z k. XIX w.;
- bank przy Al. Niepodległości 16 – mur. z XIX/XX w.;
- bank przy ul. Długiej 7 – mur. z 2. poł. XIX w.;
- bank przy ul. Różanej 1 – mur. z ok. 1920r., 3-4-kond., nietynkowany;
- Sąd Okr. przy Pl. Grunwaldzkim – mur. z 1885r. na miejscu klaszt. dominikanów, 3-4-kond., o cechach eklekt., na elewacjach kam. tarcze z herbami miast podlegających tut. okr. sądowemu;
- Prokuratura Rej. przy ul. Zamkowej 2 – mur. z k. XIX w.;
- Areszt Śledczy przy ul. Trybunalskiej 16 z k. XIX w., mur. W skład zespołu wchodzi też portiernia i mur z bramą z tego okresu;
- Zakład Poprawczy przy ul. Sprzymierzeńców 2 z XIX/XX w., mur. bud. gł. na rozczłonkowanym rzucie oraz oficyny i ogrodzenie z bramą z tego okresu;
- d. szpital Bethania przy ul. Saperów – mur.

ŚWIDNICA. UL. MUZEALNA fot. M. Staffa

ŚWIDNICA. AL. NIEPODLEGŁOŚCI fot. M. Staffa

z pocz. XX w. oraz bud. adm. i kapł. z tego okresu;

– Szpital Miejski przy Pl. Wojska Polskiego 2 z pocz. XX w., złożony z bud. poszczególnych oddz., bud. adm. i ogrodzenia z tego okresu;

– Szpital Miejski przy ul. Westerplatte 24/26. W jego obrębie najciekawszy jest d. dom ss. urszulanek, mur. z ok. 1910r.;

– Zespół Szkół Zawodowych przy ul. Budowlanej 7 – mur. z ok. 1920r.;

– III LO (d. liceum ewang.) przy ul. Kościelnej 32 – mur. z k. XIX w., 3-kond. z płytkimi ryzalitami bocznymi, elewacja boniowana o cechach neorenu. Obok (nr 32) sala gimnastyczna o cechach eklekt. z portykiem i ogrodzenie z tego okresu. Pod nr 15 internat mur. z ok. 1920r.;

– Zespół Szkół Hot.-Turyst. przy ul. Równej 11 – mur. z pocz. XX w. złożony z bud. gł., sali gimnastycznej i ogrodzenia z bramą;

– Zespół Szkół Bud.-Elektr. i Filia AE we Wrocławiu przy ul. Ofiar Oświęcimskich 3/5 – mur. z k. XIX w.;

– SP Nr 1 przy ul. Różanej 6 – mur. z k. XIX w.;

– SP Nr 3 – przy ul. Wojska Polskiego 3 – mur. z k. XIX w. oraz oficyna mur. z tego okresu;

– SP Nr 5 – przy ul. Folwarcznej 2 – mur. z ok. 1920r.;

– SP Nr 10 – przy ul. Franciszkańskiej 7 – mur. z lat 1852–54 zbud. jako siedziba gimn. na miejscu kośc. i klaszt. franc. Wewn. marmurowe tabl. z hist. klaszt. i szkoły;

– SP Nr 12 – przy ul. Jagiellońskiej 7 – mur. z ok. 1915r.;

– Klub „Bolko” (d. bractwo browarniane), Pl. Grunwaldzki 11 – mur. z ok. 1920r., z dużą salą restauracyjno-widowiskową;

– Hotel „Sportowy” (d. zajazd) przy ul. Śląskiej 31 – mur. z ok. 1910r.;

– hala sportowa przy ul. Pionierów 37 na skraju Parku Centralnego, wzn. na terenach wystawowych – mur. z lat 1910–20;

– dworzec kol. Świdnica-Miasto przy Pl. Grunwaldzkim z bud. stacyjnym z lat 1905–07, z wiatami peronowymi z l. ćw. XX w. Na obu końcach terenów stacyjnych przy przejazdach na ul. Komunardów i Wałbrzyskiej stoją bud. rozdzielni kol. i przejścia podziemne z l. ćw. XX w. Ponadto w skład zespołu wchodzi 2 magazyny z ok. 1910r. przy ul. Kolejowej;

– dworzec autobusowy przy ul. Kolejowej 2 z ok. 1910r.;

– Straż Pożarna przy Al. Niepodległości 8/10 – mur. z k. XIX w. z wieżą z tego okresu;

– na Pl. św. Małgorzaty stoi szalek miejski, mur. z ok. 1920r.;

– w Parku Młodzieży przy ul. Armii Krajowej jest zrujnowana altana widokowa (nieдоступna). Na kam. podmur. tarasie widokowym stoi drewn. 8-boczna altana nakryta daszkiem z latarnią. U podnóża była kaskada i fontanna z dużym basenem. Powstała w 4. ćw. XIX w. jako gł. atrakcja parku. Potem w parku i na terenie, na którym powstały koszarzy urządzono Wystawę Gospod.

17. W Ś. są również zabytki arch. przem. Do cenniejszych należą m.in.:

– zespół zakł. MERA-PAFAL przy ul. Łukasieńskiego 7 z d. willą właściciela, mur. z 4. ćw. XIX w. i 6 halami fabrycznymi – mur. z lat 1910–20;

– zespół obiektów zakł. ELMOT przy ul. Westerplatte 29, wzn. jako tkalnia w l. 1872–80, rozbud. w 1896 r. oraz na pocz. XX w. W skład zespołu dodatkowo wchodzi bud. adm. przy ul. Równej 18 – mur. z 4. ćw. XIX w. i bud. przych. zakł. przy ul. Równej 16 – mur. z k. XIX w.;

– zespół d. gazowni miejskiej przy ul. Wrocławskiej z 1863 r., przebud. w pocz. XX w. z bud. adm., mur. z ok. 1900 r., bud. socjalnym z tego okresu i bud. warsztatów z ok. 1920 r.;

– d. młyn przy ul. Wrocławskiej 80 z mur. bud. mieszk. z pocz. XIX w., bud. prod. (ob. magazyn), mur. z l. poł. XIX w., przebud. ok. poł. XIX w. oraz w l. 1924–28, bud. gospod. z ok. poł. XIX w. i ogrodzeniem z bramą z lat 1924–28;

– młyn przy ul. Garbarskiej i Westerplatte 2 – mur., wzn. już w 1268 r. jako klaszt., przebud. w 1568 r. Ob. wzn. w 1747 r. oraz gruntownie przebud. w 1843 r. Bud. gł. 4-kond., z ozdobnym herbem miasta na elewacji oraz 5 obiektów prod. z 1843 r.;

– Polskie Zakł. Żywności przy ul. Kopernika 37 z 4 elewatorami i 4 magazynami mur. z 1945 r.;

– d. spichlerz (ob. bud. adm.-prod.) przy ul. Kotlarskiej 16 – mur. z pocz. XIX w., prawd. na miejscu d. synagogi;

- Pl. Ludowy 2 i 3 – mieszk., mur. z XIX/XX w.; nr 7 – mieszk., mur. z ok. 1910r.;
- ul. Łąkowa 4 – mieszk., mur. z pocz. XIX w.; nr 20 – mieszk., mur. z k. XIX w.;
- ul. Łukasińskiego 2, 4, 5, 6, 7, 9, 11, 12, 12, 14, 15 – mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 16 i 18 – mieszk., mur. z XIX/XX w.; nr 22 – mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 24 – mieszk. (adm.), mur. z XIX/XX w.; nr 25 – mieszk. (adm.), mur. z pocz. XX w.;
- ul. Łukowa 1 (róg Rynku) – mieszk., mur. z k. XIV w., przebud. w XV, XVI, XVII, XVIII, 2. poł. XIX w. oraz w l. 1985–89, zachował bar. elewację, w narożniku fragm. konsoli z XV/XVI w. przedstawiającej Samsona walczącego z lwem; nr 2 „pod Złotym Gryfem” – mieszk., mur. z XV w., przebud. w XV, XVI XIX/XX w. i remontowany ok. 1980r., ma portal, a w narożu fig. św. Jana Chrzcic. pod baldachimem z fialą i żabkami, stojącą na konsoli z wyobrażeniem gryfa, dat. na XV/XVI w.; nr 2a – mieszk., mur. z ok. 1880r.; nr 3/3a – mieszk., mur. z XV w., przebud. w XIX i 2. poł. XX w.; nr 4, 6 i 8 – mieszk., mur. z XV w., przebud. w XVIII i k. XIX w.; nr 10 – mieszk., mur. z XV w., przebud. w k. XIX w.; nr 12 – mieszk., mur. z XV w., przebud. w XVI, XVIII i XIX/XX w.; nr 14 – mieszk., mur. z XV w., przebud. w XVII i k. XIX w.;
- ul. 1 Maja 1 – mieszk., mur. z XIX/XX w.; nr 3 – mieszk., mur. z ok. poł. XIX w. przebud. w XX w.; nr 7 i 9 – mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 11 i 15 – mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 25 – mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 27 – mieszk., mur. z 1885r.;
- pl. św. Małgorzaty 1 – mieszk., mur. z ok. 1880r.; nr 3 – mieszk., mur. z 1912r.; nr 5 – mieszk., mur. z 2. poł. XIX w.; nr 7 – mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 8 – mieszk., mur. z XIX/XX w.; nr 13, 15 (przedszkole z ogrodzeniem), 22 – mieszk., mur. z pocz. XX w.;
- ul. Mennicka 11 – mieszk., mur. z 2. poł. XVII w., przebud. w pocz. XX w.; nr 14 – mieszk., mur. z k. XIX w.;
- ul. Mickiewicza 1 – willa mur. z pocz. XX w.; nr 3 – willa mur. z lat 1910–20; nr 5 – willa mur. z pocz. XX w.;
- ul. Mieszka I 8 – mieszk. mur. z XIX/XX w. oraz 2 oficyny mieszk., mur. z tego okresu; nr 10 (przychodnia) i 16 – mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 36 – mieszk., mur. z 2. poł. XIX w.;
- Muzealna 2 – mieszk., mur. z 1883r.; nr 4 (d. muzeum, potem internat) – mieszk., mur. z 1892r. o cechach arch. eklekt. i sec., z bogatą dek. elewacjami i szczytami;
- ul. Nauczycielska 1 – mieszk., mur. z 1910r.; nr 2 – mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 4 – mieszk., mur. z 3. ćw. XIX w.; nr 5 – mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.;
- Al. Niepodległości 2, 3, 4 – mieszk., mur. z k. XIX w., przy ostatnim oficyna mur. z tego okresu; nr 5 i 7 – mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 12 – mieszk., mur. z XIX/XX w.; nr 15, 17/19 – mieszk., mur. z pocz. XX w.;
- ul. Ofiar Oświęcimskich 1, 2 (oraz oficyna), 4 (willa), 8 i 10 – mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 13a

ŚWIDNICA. UL. ŚRODKOWA fot. M. Staffa

- mieszk., mur. z ok. 1910r.; nr 16 – mieszk., mur. z XIX/XX w.; nr 17 – mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 19 – mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 20 – mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 22 – mieszk., mur. z ok. 1910r.; nr 23 – mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 24 i 25 – mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 33, 37, 39, 41 – mieszk., mur. z pocz. XX w.;
- ul. Ogrodowa 6 – mieszk., mur. z 1. poł. XIX w.;
- ul. Okrężna 1, mieszk., mur. z 1. poł. XIX w.; nr 2 – mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 5 – mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 7 i 8 – mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 9 – mieszk., mur. z 2. poł. XIX w., przebud. w pocz. XX w.; nr 18 – altana i ogrodzenie z pocz. XX w.; nr 24 – mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 30 – mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 34 – mieszk., mur. z ok. 1910r.;

ŚWIDNICA. NAROŻNIK UL. LELEWELA I WAŁBRZYSKIEJ fot. M. Staffa

ŚWIDNICA. UL. TRYBUNALSKA
fot. M. Staffa

ŚWIDNICA. D. KOSZARY PRZY UL. WAŁBRZYSKIEJ
fot. M. Staffa

- nr 46/48, 50/52, 54 – mieszk., mur. z ok. 1920r.;
- nr 56/58 – mieszk. mur. z lat 1910–20; nr 60–64 – mieszk., mur. z ok. 1920r.;
- ul. Piekarska 2 – mieszk., mur. z ok. 1910–20r.;
- nr 8/10 – mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 12 – mieszk., mur. z ok. 1910r.;
- ul. Pionierów 2 – mieszk., mur. z 1. ćw. XX w.; nr 10 – mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 12 – mieszk., mur. z ok. 1915r.; nr 14 (internat) – mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 16 – mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 18 – mieszk., mur. z ok. 1915r.; nr 20 – mieszk., mur. z 1904r.; nr 22 – mieszk., mur. z ok. 1915r.;
- ul. Poznańska 4 – mieszk., mur. z pocz. XX w.;
- ul. Przechodnia 1 – mieszk., mur. z XV w., przebud. w XVI, XVIII/XIX i XX w.; nr 2 – mieszk., mur. z XIX/XX w.; nr 3 – mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 4 – mieszk., mur. z 2. poł. XIX w.; nr 5 – mieszk., mur. z ok. 1910r.; nr 6 – mieszk., mur. z 2. poł. XIX w.; nr 8 – mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 10 – mieszk., mur. z XIX/XX w.; nr 14 – mieszk., mur. z k. XIX w.;
- ul. Pułaskiego jest w większości zabud. okazałymi kamienicami mieszczańskimi, których bar. elewacje uchodzą za najbogatsze i najpiękniejsze obok rynkowych: nr 2 i 4 – mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 7 – mieszk., mur. z XVIII w., przebud. w XIX/XX w.; nr 8 – mieszk., mur. z XV w., przebud. w XVIII i XIX/XX w.; nr 10 – mieszk., mur. z XV w., przebud. w XIX/XX w.; nr 11 – mieszk., mur. z XIV w., przebud. w XVIII i pocz. XIX w.; nr 12 – mieszk., mur. z k. XIV w., przebud. w XV w.; nr 13 – mieszk., mur. z XIV w., przebud. ok. poł. XVIII i k. XIX w.; nr 14 – mieszk., mur. z XV w., przebud. ok. poł. XVIII i k. XIX w.; nr 15 – mieszk., mur. z XIV w., przebud. ok. poł. XVIII i k. XIX w.; nr 16 – mieszk., mur. z XV w., przebud. w XVIII i k. XIX w.; nr 16 – mieszk. II, mur. z XVIII w., przebud. w XIX w.; nr 17 – mieszk., mur. z XIV w., przebud. ok. poł. XVIII i w 3. ćw. XIX w.; nr 18 – mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 19 – mieszk., mur. z XIV w., przebud. w 2. poł. XVIII i pocz. XX w.; nr 21 – mieszk., mur. z XIV w., przebud. w 2. poł. XVIII i k. XIX w.; nr 23 – mieszk., mur. z XIV w., przebud. w k. XVIII i XIX/XX w.; nr 24 – mieszk., mur.

- z XIV w., przebud. w XVI w., ok. 1720r. oraz pocz. XX w., 3-kond., z 3 podwójnymi osiami, wygiętą elewacją dzieloną pilastrami zak. falistym gzymsem i szczytem, okna w obramieniach, bogaty portal bar.; nr 25 – mieszk. mur. z 1888r. oraz oficyna mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 26 – mieszk., mur. z XV w., przebud. w XVI, 2. poł. XVIII i k. XIX w.; nr 28 – mieszk., mur. z XVIII w., przebud. w XIX/XX w.; nr 30 – mieszk., mur. z XV w., przebud. w XVIII i k. XIX w.; nr 36 – mieszk., mur. z XV w., przebud. w 1. poł. XIX i XX w.; nr 38 – mieszk., mur. z XV w., przebud. w XVIII i ok. poł. XIX w.; nr 40 – mieszk., mur. z XV w., przebud. w XVI, XVIII i 3. ćw. XIX w.; nr 48 – mieszk., mur. z XV w., przebud. w 1. poł. XIX w.; nr 51 – mieszk., mur. z XIV w., przebud. w XVI i pocz. XIX w.; nr 53 i 55 – mieszk., mur. z XIV w., przebud. w XVIII i k. XIX w.; nr 57 – mieszk., mur. z XIV w., przebud. w pocz. XX w.; nr 59 – mieszk., mur. z XIV w., przebud. ok. poł. XIX i w k. XIX w.; nr 61 – mieszk., mur. z XIV w., przebud. w XVI, XVIII/XIX i 1. ćw. XX w.; nr 67 – mieszk., mur. z XIV w., przebud. ok. poł. XVIII i k. XIX w.; nr 69 – mieszk., mur. z XIV w., przebud. w k. XIX w.; nr 71 – mieszk., mur. z XIV w., przebud. ok. poł. XVIII i poł. XIX w.;
- ul. Równa 1 – mieszk., mur. z ok. poł. XVIII w., przebud. w XIX i XX w.; nr 3 – mieszk., mur. z ok. 1760r., przebud. w k. XIX w. i mieszk., mur. z ok. 1750r., przebud. w k. XIX w.; nr 4/6 i 5 – mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 7 – mieszk., mur. z ok. poł. XIX w.; nr 8 – mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 10 – mieszk., mur. z 2. poł. XIX w.; nr 13 – mieszk., mur. z ok. 1910r. oraz ogrodzenie met. z pocz. XX w.; nr 14 – mieszk., mur. z 1907r.;
- ul. Różana 7 – mieszk., mur. z XV w., przebud. w XVIII i XIX/XX w.;
- ul. Rycerska 2/4 – mieszk., mur. z ok. 1920r.;
- Rynek stanowi najcenniejszy zespół zabud. w mieście. W czterech rogach placu stoją fontanny i figury: w pn.-zach. narożniku studnia z Neptunem z 1732r. – dzieło L. Webera, a bliżej ratusza wyrasta wys. kolumna św. Trójcy z 1693r. ufund. przez starostę J.M. Sitzendorfa;

ŚWIDNICA. ZESPÓŁ SZKOLNY PRZY UL. WAŁBRZYSKIEJ fot. M. Staffa

w narożniku pd.-zach. stoi studnia Atlasa z 1716 r. ufund. przez cech karczmarzy, również dzieło L. Webera. Obie studnie mają podobną formę: z cystern w kształcie kwadratu o zaokrąglonych bokach wyrastają cokoły z wylewami wody, na których stoją fig. Atlas dźwiga misę, z której również wylewa się woda. W narożnikach pn.-wsch. i pd.-wsch. są skromniejsze studnie, bez figur. Pierwsza pochodzi z ok. 1740 r., a druga z 1744 r. Środek placu zajmuje duży blok śródrzynkowy z ratuszem, teatrem i bud. mieszk. Plac otaczają pełne pierzeje domów ustawionych zarówno kalenicowo, jak i szczytowo, przeważnie 3–4-kond., często z poddaszami mieszk. Elewacje dzielone pilastrami, część posiada dek. szczyty, obramienia okienne i portale. Wewn. sklepione sienie i pomieszczenia, często ozdobione dek. sztukatorską. Do cenniejszych należą: nr 1 – mieszk. mur. z XIV w., przebud. w XVI i poł. XVIII w., na elewacji od ul. Franciszkańskiej stoi bar. fig. MB z Dzieciątkiem; nr 1a – mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 2 – mieszk., mur. z XIV w., przebud. w XIX/XX w.; nr 3 – mieszk., mur. z XIV w., przebud. w 1778 r. oraz 2. poł. XIX i pocz. XX w.; nr 4 – mieszk., mur. z XIV w., przebud. w 1840 r. i pocz. XX w.; nr 5 – mieszk., mur. z XIV w., przebud. w 1. poł. XVI, 2. poł. XVIII i 1. poł. XIX w., zachowała got. portal; nr 6 – mieszk., mur. z XIV w., przebud. w pocz. XVII, 2. poł. XVIII i k. XIX w., w przyziemiu ma 2 portale ren. i elewację dzieloną pilastrami w wielkim porządku; nr 7 „Pod Złotą Koroną” – mieszk., mur. z XVIII w., przebud. w pocz. XX w., należy do najokazalszych, ren. o bogatej bar. elewacji w przyziemiu boniowanej, wyżej dzielonej pilastrami zak. głowicami, całość zwieńczona fantazyjnym szczytem, okna w obramieniach z nad- i podokiennikami, portal z godłem domu w tympanonie; nr 8 „Pod Złotym Chłopkiem” – mieszk., mur. z pocz. XVII w., przebud. w 1. poł. XVIII i pocz. XX w., zachowała manier. portal, nad którym we wnęce godło domu; nr 9 – mieszk., mur. z XVII w., przebud. w 2.

poł. XVIII i k. XIX w.; nr 10 – mieszk., mur. z XIX/XX w. o sec. elewacji; nr 13 – mieszk., mur. z XV w., przebud. w XVI, XVIII i k. XIX w.; nr 14 – mieszk., mur. z XV w., przebud. w 1572 r. oraz XVIII i pocz. XX w.; nr 15 – mieszk., mur. z XV w., przebud. w 1730, 1881 i 1964–65 r., 3-kond., z –poddaszem, ma elewację dzieloną pilastrami w wielkim porządku, okna w opaskach, w skrajnych płycinach podokiennych na 1 p. są 2 ren., polichr. płaskorzeźby przedstawiające Wniebowstąpienie i Sąd Ostateczny, a w manier. portalu płaskorzeźbiony Veraicon trzymany przez anioły; nr 16 – mieszk., mur. z XIX/XX w.; nr 17 – mieszk., mur. z 1910 r.; nr 18 – mieszk., mur. z XIX/XX w.; nr 19 – mieszk., mur. z XV w., przebud. w 1903 r.; nr 20 – mieszk., mur. z XV w., przebud. w poł. XVI, 2. poł. XVIII w. i 1907 r.; nr 21 – mieszk., mur. z XV w., przebud. w XVI, XVIII, poł. XIX w. i 1920 r.; nr 22 – mieszk., mur. z XV w., przebud. w XVIII i 2. poł. XIX w.; nr 23 – mieszk., mur. z XV w., przebud. w 1. poł. XVIII i XIX/XX w.; nr 23a – mieszk., mur. z 2. poł. XVI w., przebud. w XVI–XVII, 2. poł. XVIII, poł. XIX i pocz. XX w., z boku w Zaulku Świętokrzyskim znajduje się w przyziemiu bar. wykusz; nr 24 – mieszk., mur. z 2. poł. XV w., przebud. w k. XVIII w., 1883 r. i pocz. XX w.; nr 25 (dom Hochbergów) – mieszk. mur. XIV–XV w., przebud. w XVI w., ok. 1730 r., k. XIX w. i 1928 r., 5-osiowa, 4-kond., zak. trójkątnym tympanonem, o elewacji dzielonej lizenami, oknach w opaskach z bogatymi nadokiennikami i portalem podtrzymującym balkon na piętrze; nr 26 „Pod Złotym Okrętem” – mieszk., mur. z XIV–XV w., przebud. w 1614 r. (portal manier., nad którym znajduje się płaskorzeźba z godłem domu), przebud. w XVII, XVIII/XIX i 2. poł. XIX w.; nr 27 „Pod Kogutem” – mieszk., mur. z XV w., przebud. w pocz. XVI w., ok. 1780 r. i poł. XIX w., z kartuszem na elewacji z nazwiskami i im. Sigmunda i Johanna Hahnów, znanych lek.; nr 28 – mieszk. mur. z XIV–XV w., prze-

ŚWIDNICA. ZESPÓŁ SZKOLNY PRZY
UL. WAŁBRZYSKIEJ fot. M. Staffa

- bud. w k. XVIII w. i 1888r.; nr 29 – mieszk., mur. z XV w., przebud. w XVI w. i 1894r.; nr 30 – mieszk., mur. z ok. 1920r.; nr 31 – mieszk., mur. z XV/XVI w., przebud. w XVIII i XX w.; nr 32 – mieszk., mur. z XV w., przebud. ok. 1720r. i w XIX/XIX w.; nr 33 – mieszk., mur. z XIV/XV w., przebud. w XVI, 2. poł. XVIII, k. XIX w. i w 1932r., na obu krańcach elewacji na wys. 1 p. są got. fig. śś. Piotra i Pawła z XV/XVI w. (jedna prawd. zrekonstr.); nr 34 – mieszk., mur. z XV w., przebud. w pocz. XVI, pocz. i k. XVIII, k. XIX w. oraz w 1905 i 1933r., z got. portalem obud. w 1717r. dek. z tarczami i ornamentem okuciowym; nr 35 – mieszk., mur. z XV w., przebud. w XVI w., ok. 1720r. i pocz. XX w.; nr 36 – mieszk., mur. z 1. poł. XIX w., przebud. w XX w.; nr 41 – mieszk., mur. z XV w., przebud. w XVI w., ok. 1720r. oraz XIX/XX w.; nr 42 – mieszk., mur. z XVIII/XIX w., przebud. w k. XIX w.;
- ul. Sadowa 12 – mieszk.-gospod., mur. z pocz. XIX w.;
- ul. Saperów 16 – mieszk., mur. z 1912r.; nr 18 – mieszk., mur. z ok. 1910r.; nr 33 – mieszk., mur. z 1905r.;
- ul. Sikorskiego 1 – willa mur. z XIX/XX w. oraz altana i mur z kratą z tego okresu; nr 2 i 3 – willa mur. z pocz. XX w., przy drugiej mur z kratą z tego okresu; nr 4 – mieszk., mur. z XIX/XX w.; nr 5 – willa mur. z k. XIX w. oraz mur z kratą z XIX/XX w.; nr 6 – mieszk., mur. z XIX/XX w.; nr 7 i 8 – mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 11 (nadleśn.) – mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 13 – mieszk., mur. z pocz. XX w. oraz oficyna mieszk. z k. XIX w. i mur z kratą z pocz. XX w.; nr 15 – mieszk., mur. z XIX/XX w.; nr 17 i 19 – mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 21, 23, 27 – mieszk., mur. z XIX/XX w.; nr 29 – mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 33 – mieszk., mur. z ok. 1910r.;
- ul. Słowackiego 1 – mieszk., mur. z XIX/XX w.;
- ul. Spacerowa 2 i 4 – mieszk., mur. z k. XIX w.;
- ul. Sportowa 3 – mieszk., mur. z ok. 1910r.;
- ul. Spółdzielcza 1/3 – mieszk., mur. z 3. ćw. XIX w.;
- ul. Sprzymierzeńców 4 – mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 7 – mieszk., mur. z 2. poł. XIX w.; nr 9 – mieszk., mur. z 1903r.;

ŚWIDNICA. APTEKA „POD BYKAMI” PRZY
PL. WOLNOŚCI fot. M. Staffa

- ul. Stawki 9 – mieszk., mur. z pocz. XX w.;
- ul. Śląska 5 – mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 17 i 27 – mieszk., mur. z ok. 1910r., przy drugim oficyna gospod. i ogrodzenie z tego okresu; nr 29 – mieszk., mur. z ok. 1910r. oraz oficyna mieszk.-gospod., mur. z tego okresu; nr 39 i 49 – mieszk., mur. z pocz. XX w.;
- ul. Środkowa 1 – mieszk., mur. z XVII w., przebud. w k. XIX w.; nr 2/4 – mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 3 – mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 5 – mieszk., mur. z 1. ćw. XX w.; nr 6 – mieszk., mur. z 1889r.; nr 7 – mieszk., mur. z ok. poł. XIX w., przebud. w XIX/XX w.; nr 8 – mieszk., mur. z XV w., przebud. w XVIII i XIX/XX w.; nr 9 – mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 11 – mieszk., mur. z XV w., przebud. w XIX/XX w.;
- ul. Świętokrzyska 2 – mieszk., mur. z 2. poł. XV w., przebud. w k. XVI, 2. poł. XVIII, 2. poł. XIX i pocz. XX w., zachował portal ren. z 1575r.;
- ul. Teatralna 4 – mieszk., mur. z XV w., przebud. w XIX i pocz. XX w.; nr 25 – mieszk., mur. z XIX/XX w.;
- ul. Tolstoja 1 – willa mur. z pocz. XX w.; nr 3, 5, 6 – mieszk., mur. z k. XIX w.; nr 14 i 17 – mieszk., mur. z pocz. XX w.;
- ul. Traugutta 1 – mieszk., mur. z 1890r.; nr 2 – mieszk., mur. z 4. ćw. XIX w.; nr 3 – mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 5 – mieszk. (szkoła), mur. z k. XIX w.; nr 6 – mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 7 – mieszk., mur. z XIX/XX w.; nr 9 – mieszk., mur. z pocz. XX w.; nr 15 – mieszk. mur. z k. XIX w.;
- ul. Trybunalska zachowała jeden z najst. zespołów zabud. w mieście, niestety wielokrotnie przebud.: nr 1 – mieszk., mur. z XIV w., przebud. w 1528, 1648, 1716r. oraz XIX/XX w. i 1984r.; nr 3 – mieszk., mur. z XV w., przebud. w XVIII i k. XIX w.; nr 4 – mieszk., mur. z 2. poł. XIX w.; nr 4a – mieszk., mur. z XV w., przebud. w pocz. XVIII i pocz. XX w.; nr 5 –